

Цæгат Ирыстон-Аланийы Хетæгкаты Къостайы номыл паддзахадон
университет

Майрæмышъуаты Фатимæ

***Федералон ахуырадон стандарты домæнтæ
ирон æвзаджы урокты***

Дзæуджыхъæу 2022

Фидаргонд æрцыд
Цæгат Ирыстон-Аланийы Хетæгкаты Къостайы номыл паддзахадон университеты
Филологон факультеты методсоветы уынаффæмæ гæсгæ

Рецензенттæ:

Педагогон наукæты кандидат *Бирæгъты Изæ*

Филологон наукæты кандидат *Уалыты Татьянæ*

Беслæны 4-æм скъолайы ахуыргæнæг *Джериаты Мæдинæ*

Чиныгмæ хаст æрцыдысты, Федералон ахуырадон стандарты бындурыл райдайæн кълæсты ахуыргæнæджы куыст рацаразынаен æххуыс чи фæуыдзæн, ахæм æрмæджытæ.

Æрмæджытæ ахуыргæнджыты æмæ студентты базонгæ кæндзысты ног ахуырадон стандартты домæнтимæ, феххуыс сын уыдзысты стандарты домæнтæм гæсгæ мадæлон æвзаджы уроктæ цæттæ кæнынæн.

Æрмæгæй пайдагæнæн ис Педагогон факультеты студенттæн, ныхасы рæзтыл кусыны методикæ ахуыр кæнгæйæ.

1. Федералон паддзахадон ахуырадон стандарт (ФГОС) куыд ахуырадон документ

Федералон паддзахадон ахуырадон стандарты сәйрагдәр нормативон базә у Уәрәсейы Федерацийы Конституци әмә Уәрәсейы Федерацийы закон «Об образовании», ахуырадон инициативә «Наша новая школа».

2011 азы 1-әм декабры фидаргонд әрцыдысты ФПАС райдайән әмә астауккаг кыләстән (ФГОС НОО, ФГОС ООО).

2011 азы 1-әм сентябры Уәрәсейы स्कьолатә, уыимә Цәгат Ирыстон-Аланийы स्कьолатә дәр, райдайән кыләсты рахызтысты ног ахуырадон стандарттәм.

Ног ахуырадон стандарты сәйраг домәнтә баст сты:

- ахуырадон программәты арәзтимә;
- ахуырадон программәты царды ауадзыны уавәртимә (кадртә, финансон, материалон-техникон уавәртә);
- ахуырадон программәтә әххәст кәныны фәстиуджытимә.

Стандарт бәлвырд домәнтә әвәры канд ахуыргәнджыты размә нә, фәлә ныйярджыты, иумәйагәй әхсәнады размә дәр.

Стандартмә гәсгә бәлвырд ивддзинәдтә хаст цәудзысты, куыд ахуырты фәрәзтәм (чингуытәм, методикон әрмәджытәм әмә а.д.), афтә ахуыртән сә мидисмә, сә хуызтәм, сә нысантам.

Стандарты хынцгонд әрцыдысты Уәрәсейы бирә адәмы хәттыты национ әмә этнокультурон хицәндзинәдтә.

Стандарты бындуры ис системон-архайдон технологи (системно-деятельностный подход), кәцымә гәсгә स्कьоладзаумә хьомыл кәнын хьәуы:

- ахуырмә разәнгард уәвыны хьуыдытә, хибарәй зонындзинәдтәм тырнындзинад;
- фидәны дәснийад раст әвзарыны әмә әхсәнадон царды хи дарыны арәхстдзинәдтә.

Системон-архайдон технологимә гәсгә ахуырты фылдәр әргом здахын хьәуы сывәлләттимә индивидуалон куыст кәнынмә, ахуыртә аразын хьәуы स्कьоладзаутән сә физиологон, психологон хицәндзинәдтә хынцгәйә.

Ног ахуырадон стандартмә гәсгә рацарәзт әрцәудзән ахуырады системә, йә хәйттә. Зәгъәм, стандарттәм гәсгә

1. Ахуырады удгоймаг хьомыл кәныны фәстиуджытә сты:

- Уәрәсейән аккаг хьәбул (гражданин) хьомыл кәнын;
- патриотон хьомылад (райгуырән бәстәмә уарзондзинад гуырын кәнын), - Фыдыбәстәйә сәрыстыр уәвыны хьуыдытә хьомыл кәнын;
- зонын хи адәмы истори, культурә, мадәлон әвзаг, уыимә зонын Уәрәсейы адәмты культурә дәр;

- ахуырмаæ бæрнон цæстæнгас дарын æмæ хæдахуыр курдиат рæзын кæныныл архайын;

- амонын æхсæнады æгъдау, хи дарыны уагæвæрд;

- архайын скъолайы хæдуынаффæйы куысты æмæ æхсæнады царды дæр.

2. Ахуырады метапредметон фæстиуджытæ (УУД):

- хъомыл кæнын хибарæй ахуыр кæнын, ахуыры (урочы) нысантаæ бæрæг кæнын æмæ химæ ног хæстæ исынмæ арæхстдзинад;

- хибарæй ахуыры эффективондæр мадзæлттæ æмæ фæрæзтæ æвзарынмæ арæхстдзинад;

- урочы архайгæйæ (дзургæйæ, фысгæйæ, алыхуызон логикон хæслæвæрдтæ æххæст кæнгæйæ æмæ а.д.), хи рæдыдтытæ сраст кæнынмæ арæхсын;

- ахуыргæнæг æмæ æмбæлттимæ ахуырадон æмгуыстад кæнынмæ арæхсын; хибарæй æмæ къордты кусын зонын, хи æмæ искай хъуыдытæ æргом кæнынмæ арæхсын;

- информацион коммуникативон технологитæй пайда кæнынмæ арæхсын.

3. Ахуырады предметон фæстиуджытæ.

- предметæй зонындзинæдтæ, арæхстдзинæдтæ райсын;

- зонындзинæдтæй ахуырты рæстæг æмæ алыхуызон ахуырадон-проектон уавæрты пайда кæнынмæ арæхсын;

- наукон хъуыдыкæнынад рæзын кæнын; наукон терминалоги, методтæ зонын.

2. Предметтæ «Ирон æвзаг» æмæ «Литературон кæсынад»-ы нысаниуæг æмæ сæ бынат ахуырадон пъланы

Ирон æвзаг у нæ республикæйы паддзахадон æвзæгтæй иу, ирон адæмы мадæлон æвзаг. Куыд уырыссаг, афтæ ирон æвзаг дæр у филологон циклы иу хай æмæ рæзын кæны скъоладзауы коммуникативон культурæ, æххуыс ын кæны йæ ныхасы рæзтæн, уæрæх ын кæны йæ дунембарынад, хъомыл æй кæны нæ адæмы хуыздæр традицитæ æмæ æгъдæуттыл.

Ирон æвзаг у ирон адæмы уд æмæ зонд, ирон адæмы культурæйы хæзнадон; ирон æвзаг у ныхас кæныны, хъуыдытæ æргом кæныны фæрæз, нæ адæмы царды тыххæй зонындзинæдтæ кæрæдзийæн дæттыны фæрæз. Ранымад уавæртæ амонынц предметы хицæндзинад: мадæлон æвзаг хъæздыгдæр æмæ мидисджындæр кæны скъоладзауты миддуне, сæ дунембарынад; ирон æвзаджы фæрцы сывæллæттæ базонгæ уыдзысты сæ рагфыдæлты историимæ, нæ адæмы культурæ æмæ царды уагимæ.

Æвзаг канд хъуыдытæ æргом кæныны фæрæз нæу, æвзаг у хъомылады хотых, æмæ уымæ гæсгæ ирон æвзаджы ахуыртæн скъолайы ис стыр ахадындынад.

Ахуырадон предмет «Ирон æвзаг» ахуырдаутæн дæтты зонындзинæдтæ сæ мадæлон æвзаджы тыххæй, рæзын сын кæны сæ æвзаджы æмæ ныхасы арæхстдзинæдтæ.

«Литературон кæсынад» у скъолайы ахуырадон программæйы предметтæн сæ ахсджиагдæртæй иу. Предметы сæйрагдæр хæстæ сты:

- ахуырдауты ирон аив дзырды дæсныты уацмыстимæ базонгæ кæнын;
- скъоладзауты миддуне, сæ удварн ирон цардыуаджы нывтæй фæхъæздыгдæр кæнын;
- литературон уацмысты бындурыл сывæллæтты фæзминаг æмæ фауинаг æгъдæуттæ иртасыныл фæцалх кæнын;
- рæзгæ фæлтæры хъомыл кæнын гуманизм æмæ граждайнаг идеалтыл.

Ирон æвзаг ахуыр кæныны нысанта:

- ахуырдаутæн æвзаджы тыххæй иумæйаг зонындзинæдтæ раттын; бацамонын, алы адæмæн дæр йе 'взаг йæ национ хæзна кæй у, хъахъхъæнын æй кæй хъæуы;

- ахуырдауты дзырдуат æмæ грамматикон зонындзинæдтæ фæхъæздыгдæр кæныныл бакусын;

- дзургæ æмæ фысгæ ныхасы рæзтыл бакусын, скъоладзауты коммуникативон арæхстдзинæдтæ æмæ зонындзинæдтæ фæуæрæхдæр кæнын;

-литературон æвзаджы нормæтимæ базонгæ кæнын, ныхасы уавæртæм гæсгæ сæ раст пайда кæныныл ахуыр кæнын.

Литературон кæсынад ахуыр кæныны нысанта:

- литературæйы фæрцы скъоладзауты иумæйаг культурæ рæзын кæнын;
- литературæйы æмбарынад бацамонын;
- литературон уацмысыл æнцой кæнгæйæ, цардæн аргъ кæнын, цард æнкъарын;
- ахуырдаутæм рæзын кæнын чиныгкæсæджы культурæ;
- ныхасы арæхстдзинадтæ райрæзын кæнын æмæ а.д.

Ацы предметы ахадындзинад куыд егъау у, ууыл дзуры ног Федералон ахуырадон стандарт дæр, кæцыйы стыр æргом здæхт цæуы *удварны хъомыладмæ куыд сæйрагдæр универсалон ахуырадон архайдмæ*.

Удварны хъомылады та нымæд у национ химбарынад хъомыл кæнын; мадæлон æвзаг, литературæ, истори æмæ адæмон сфæлдыстад ахуыр кæнын.

Стандарты сæйрагдæрыл нымæд у, ахуырдауты, æхсæнады хи куыд дарын хъæуы, уымæ зонгæ кæнын (социализация); царды хибарæй раст фæндаг æвзарыныл, хибарæй архайыныл фæцалх кæнын.

Ранымад уавæртæ амонынц предметы актуалондзинад, йæ ахадындзинад скъолайы ахуырадон программæйы.

Ирон æвзаг æмæ литературæйы ахуыртæ хъуамæ арæзт цæуой Федералон паддзахадон ахуырадон стандарты домæнтæм гæсгæ, «Ирон æвзаг æмæ литературæйы программæты» бындурыл (сфидар сæ кодта Республикæ Цæгат Ирыстон-Аланийы Иумæйаг æмæ профессионалон ахуырады министрад, Дзæуджыхъæу, 2005).

Иумæйагæй ахуырадон предмет «Ирон æвзаг» æмæ «Литературон кæсынад»-ы сæйраг хæстæ сты:

- ахуырты скъоладзаутимæ хъомыладон куыст кæнын;
- логикон хъуыдыкæнынады рæзтыл кусын;
- скъоладзауты фæцалх кæнын хиуыл кусыныл, ирон æвзаг хибарæй ахуыр кæныныл;
- иумæйаг ахуырадон арæхстдзинадтæ рæзыныл куыст (удгоймагон, регулятивон, зонындзинадтæ исыны (познавательный), коммуникативон).

Ахуырты рæстæг пайдагонд цæуы ахæм ахуырадон технологитæй:

- ✓ скъоладзаутæм индивидуалон цæстæй кæсыны технологи (дифференциаци);
- ✓ проблемон ахуыртæ;
- ✓ информативон-коммуникативон технологи;
- ✓ æнæниздзинад хъахъхъæныны технологи;
- ✓ бæрæггæнæнты инновацион системæ, «портфолио»;
- ✓ коллективон куысты хуызтæ (къæйттæй куыст, къордты куыст);

- ✓ проектон-иртасæн технологи.

Федералон ахуырадон стандарты фæзынд ахуыртыл

Ирон æвзаг æмæ литературæйы ахуырты сæйрагдæрыл нымад цæуы *æвзагон æмæ лингвистикон, коммуникативон компетенцитæ* (арæхстдзинæдтæ), *культурæамонынады* (культуроведческая) компетенци рæзын кæнын.

Æвзагон æмæ лингвистикон арæхстдзинад (компетенци) – зонын мадæлон æвзаджы наукон бындуртæ, ирон литературон æвзаджы нормæтæ; бакусын дзырдуртæ хъæздиг кæныныл, райсын грамматикон зонындзинæдтæ; æвзаджы иуæгтæн анализ кæнынмæ арæхсын, æвзаджы дзырдуртæтæй пайда кæнын зонын.

Коммуникативон компетенци (арæхстдзинад) амонь, цæмæй скъоладзаутæ арæхсой ныхасы хуызтæй (дзургæ, фысгæ, хъусгæ) пайда кæнынмæ, ныхасы уавæртæм гæсгæ арæхсой сæ ныхас аразынмæ.

Культурæамонынады (культуроведческая) компетенци – ирон æвзаг ирон адæмы культурæимæ зонгæ кæныны фæрæз кæй у, уый æнкъарын; æвзаджы бастдзинæдтæ истори æмæ адæмы культурæимæ, ирон ныхасы этикетон нормæтæ зонын, пайда кæнынмæ сæ арæхсын.

Ахуырты (урокты) хуызтæ

Ног æрмæг амоньны урок, рацыд æрмæг (зонындзинæдтæ æмæ арæхстдзинæдтæ) бафидар кæныны урок, комбинарон урок, урок-беседæ, фæлхат кæныны урок, урок-лекци, урок-хъазт, урок-иртасæн, урок-практикум, ныхасы рæзтыл кусыны урок.

Ахуырты пайда кæнæн ис ахæм методтæй æмæ мадзæлттæй:

- рацыд æрмæджы фæдыл беседæ;
- индивидуалон бафарст;
- фронталон бафарст;
- индивидуалон куысты хуызтæ;
- кæрæдзийы куыстыты хæрзхъæддзинад бæрæг кæнын;
- хи куысты хæрзхъæддзинад бæрæг кæнын (дзырдуртæ, бæрæгуатæй пайда кæнгæйæ);
- алыхуызон æвзæрстытæ (фонетикон, лексикон, дзырдарæзтон, морфемикон, морфологион, синтаксисон);
- грамматикон хъæзтытæ, цæсгæмттæм гæсгæ хъæстыт;
- презентаци (компьютерон дæр) цæттæ кæныныл куыст;
- текстимæ куыст: тексты анализ, текст рацаразыныл куыст æмæ а.д.;
- алыхуызон жанрты æмæ функционалон хуызты тексттæ аразын;
- искæй ныхасмæ хъус дарын, искæй ныхасы анализ (ахуыргæнæджы хæсмæ гæсгæ);
- изложениæ (æвзаргæ, бæлвырд æмæ æлвæст) алыхуызон текстты бындурыл;

- сочиненитæ фыссын;
- диктантæ фыссын;
- орфограммæтæ æмæ пунктограммæтæ амонь.

Урочы сæйраг элементтæ

Нырыккон урочы фылдæр æргом хъуамæ здæхт цæуа, скъоладзауы ахуырмæ чи разæнгард кæны, ахæм мадзæлттæм. Æмæ уымæ гæсгæ урочы сæйраг структурон элементтæ хъуамæ уой:

1. Ахуырдаутæ раздæр цы зонындзинæдтæ райстой уыдон, æмæ ма уыдоны бындурыл цы архæйдтытæ æххæст кодтой, уыдон дæр зæрдыл æрлæууын кæнын (æрмæст зонындзинæдтæ зæрдыл æрлæууын кæнын нæ, фæлæ уыцы зонындзинæдтæй ног ахуырадон уавæрты пайда кæнын, уыцы зонындзинæдты бындурыл ног зонындзинæдтæ райсын);

2. Ног æмбарындæтæ бацамонын, ног арæхстдзинæдтæ (архæйдтытæ) райрæзын кæнын.

3. Зонындзинæдтæй пайда кæнын – арæхстдзинæдтæ æмæ навыктыл куыст (уымæ æрмæг фæлхат кæнын æмæ быфидар кæнын дæр).

Урочы структурæ ахæм хуызы бындурыл аразгæйæ, ахуыргæнæджы кбухы æфты проблемон урокæ цæттæ кæнын.

Активон методтæ урочы

1) Беседæ

Арæхдæр дзы пайда кæнын хъæуы зын æрмæг ахуыр кæнгæйæ.

Фæлæ беседæ кæнгæйæ, æнæмæнг пайда кæнын хъæуы алыхуызон иллюстративон æрмæджытæй. Зæгъæм,

- 1) фæйнагыл рагацау ныффыссын дæнцæгтæ;
- 2) ирдæй æвдисой æрмæджы растдзинад, æххуыс уой йæ бамбарына;
- 3) фыстытæ хъуамæ уой ирд, сывæллæттæ æргом сæхимæ æлвасой;
- 4) фæрстытæ дæттын хъæуы цыбыр æмæ бæлвырдæй.

Зæгъæм, дзырдты 'хсæн рæдыд ссарыны тыххæй раттæн ис фæрстытæ:

- бакæсут дзырдтæ, ссарут дзы орфограммæтæ;
- ссарут, рæдыд цы дзырды ис, уый,
- скæнут хатдзæг ацы орфограммæйы тыххæй (дзырдты растфыссынады тыххæй).

2) Æнцондæр æрмæг бацамонынæн пайда кæнæн ис *ахуыргæнæджы раныхасæй*.

Ног æрмæг амонгæйæ, раныхас бæттын хъæуы беседæимæ. Зæгъæм, раиртæст амонгæйæ, ахуыргæнæг ссарын кæны дæнцæгтæ.

Æвзаджы урочы, ног æрмæгмæ хъусгæйæ, скъоладзаутæ фылдæр хатт афæллайынц. Ацы уавæрæй фервæзæн ис рагацау сфæлдыстадон хæстæ бацæттæ кæнгæйæ. Зæгъæм, сывæллæттæ хуыздæр байхъусдзысты ног æрмæгмæ, рагацау сын куы фехъусын кæнай, ног æрмæгмæ байхъусгæйæ цавæр фæрстытæн сæ дзуапп дæттын бахъæудзæн уый, уæд.

3) Урочы активон мадзæлттыл банымайæн ис ахæмтæ:

- раиртæстæн пълан бацæттæ кæнын;
- раиртæсты пункттæй алкæмæ дæр дæнцæгтæ ссарын;
- ногæй цы базыдтой, æрмæг бакæсгæйæ, зындгонд та сын цы уыд;
- фæйнæгыл фыст фæрстытæн дзуæппытæ бацæттæ кæнын;
- хибарæй чиныджы таблицæйæн анализ скæнын, бацæттæ кæнын хи таблицæ æмæ æнд.

Зындæр куысты хуызыл нымæд у æрмæджы сæйраг хъуыды сбæрæг кæнын. Ахæм хæслæвæрд раттæн ис æрмæст скъоладзаумæ ахæм арæхстдзинад куы уа, уæд.

Ног æрмæг амонгæйæ, фылдæр хъæуы хибарæй æххæстгæнинаг куысты хуызтæ ссарын, цæмæй сæхæдæг хатдзæгтæ кæной, ног æрмæг æмбаргæйæ амынд цæуа.

Ирон æвзаг æмæ литературæйы урокты уæлдай ахадындзинад ис хъазты методæн, уымæн æмæ:

1) Хъазты фæрцы скъоладзау фæцал вæййы коллективон куыстытæ æххæст кæныныл, иумæйаг куысты архайынынл. Йæ размæ цы хæс æвæрд ис, уый феххæст кæны ерысы бацæугæйæ, æмæ йæм уый гуырын кæны стыр цымыдисдзинад.

2) Хъазт сывæллоны ахуыр кæны цавæрдæр (бæлвырд) æгъдæуттæм гæсгæ цæрынынл, хи раст дарынынл.

3) Хъазты раргом вæййынц сывæллоны эмоцитæ, йе 'нкъарæнтæ, хæстæгдæр ын базонæн вæййы йæ мидхъуыдытæ, йæ мидуавæр, йæ характер.

4) Хъазты архайгæйæ, сывæллоны ферох вæййы урочы уæлдай митæ кæнын, дзæгъæл ракæс-бакæс, дзæгъæл митæ на фæкæны, йæ хъуыдытæ баст вæййынц иу хъуыддагимæ, фæтырны, йæ размæ æвæрд хæс баххæст кæнынмæ.

5) Урочы арæзт хъазт сывæллонмæ хъомыл кæны йæ алыварсы дуне хуыздæр базонынмæ цыбæлдзинад, царды активон уæвынмæ тырнындзинад.

6) Раст арæзт хъазт рæвдздæр кæны логикон хъуыдыкæнынад, фæбæрæг вæййы скъоладзауы зондыл. Хъазт хорз æххуыс у ныхасы рæзтыл бакусынæн, уымæн æмæ сывæллоны бахъæуы йæ хъуыдытæ раргом кæнын, бамбарын сæ кæнын.

7) Хъазты фæрцы сывæллон кæны къæрцхъусдæр, йе 'ргом хуыздæр здахы ахуыры æрмæгмæ.

8) Хъазт у сывæллоны урочы архайынмæ разæнгæрд кæнæн мадзал, урочы рæвдздæр, сæрæндæр уæвыны хос.

Хъазты технологийæ пайда кæнгæйæ, хынцын хъæуы ахæм домæнтæ:

1) Хъуамæ хъазт æнгом баст уа урочы грамматикон æрмæгимæ, арæзт уа грамматикон æрмæг хуыздæр бацамоннынмæ.

2) Хъазт цæттæ кæнгæйæ, хынцын хъæуы скъоладзауты кар, сæ дунембарынад.

3) Бæрцæй фаг хъуамæ уой, урочы цы хъæзтытæй пайдагонд цæуы, уыдон.

Урочы темæмæ гæсгæ рахицæнгæнæн ис ахæм хъæзтытæ:

- цæсгæмттæм гæсгæ хъазт,
- хъазтæй урочы кæцыдæр хайы (райдайæны, астæуæй, кæронæй; ног æрмæг амонгæйæ, рацыд æрмæг фидар кæнгæйæ æмæ а.д.) пайда кæнын,
- æнæхъæн урок хъазты хуызы кæнын (урок-хъазт, урок-ерыс, урок-конкурс, урок-балц, урок-КВН),
- хуымæтæг урочы хъазты методæй спайда кæнын (орфограммæ ссарын; дзырды фонетикон, морфемикон, морфологион æвзæрст),
- хъазты хуызы фæсурокты куысты хуыз баххæст кæнын (КВН ирон æвзагæй, олимпиадæ, Зондабиты ерыс, балц æмæ æнд.).

Хъазтæй арæх пайда кæнынц райдайæн скъолайы ахуырты. Фæлæ хъазтæй, куыд методикон мадзалай, æнæмæнг пайда кæнын хъæуы 5-æм къласы дæр. Уый хорз æххуыс фæуыдзæн сывæллæттимæ хæстæгдæр базонгæ уæвынæн, ахуыртæ цымыдисдæр кæнынæн.

3. Системон-архайдон технологийы бындурал арæзт уроктæ

Традицион методикамæ гæсгæ ахуыргæнджытæ «дæттынц» зонындзинæдтæ, скъоладзаутæ та сæ уыцы зонындзинæдтæ «исынц». Афтамæй сывæллон æнхæлмæ кæсы, цы йын бацамондзысты, цы йын ратдзысты ногæй цæттæйæ, уымæ. Фæцахуыр ваййы æрмæст искæмæй исты исыныл, нал фæкусы хибарæй, нал æй фæфæнды хъуыды кæнын. Стæй цæмæн, кæд æмæ йын ратдзысты, уæд?

Ацы хъуыддаг рахизы цардмæ дæр. Фæзыны удгоймаджы мидуавæрыл. Алцæмæ дæр фенхæлмæ кæсы цæттæйæ, кусын ахуыр нал ваййы, рауайы дзы магусайæ цæлуарзаг.

Ног ахуырадон стандартты сæйраг хъуыды – ахуыртæм системон-архайдон цæстæй кæсын – домæ сывæллоны урочы хибарæй кусыныл фæцалх кæнын, хибарæй хатдзæгтæ кæнын сахуыр кæнын, хибарæй цы хатдзæгтæ скодта, уыдонæй пайда кæнын.

Системон-архайдон технологийы бындурал арæзт урочы нысантæ сты:

скъоладзауты фæцалх кæнын хибарæй кусыныл, тырнындзинад гуырын кæнын зонындзинæдтæм; цæттæ сæ кæнын ныхасы архайынмæ, ныхас кæнын зонынмæ; ахуырдауты удварны рæзтыл бакусын; коллективон куысты фæрцы æвзæрын кæнын раст зонахаст; бакусын скъоладзауты логикон хъуыдыкæнынад æмæ интеллектуалон рæзтыл, æвзæрын кæнын хорз æнкъарæнтæ.

Системон-архайдон технологийы бындурал арæзт урокæн ис цалдæр хайы. Уыдон сты:

1. Рацыд æрмæг (зонындзинæдтæ) зæрдыл æрлæууын кæнын.

Ахуыргæнæджы архайд	Скъоладзауты архайд
Ног темæмæ рахизынæн (йæ бамбарынæн) æххуыс чи у, ахæм æрмæг раттын (рагацау æй бацæттæ кæнын)	Хъуыды кæнынц сæ размæ æвæрд хæстыл, рацыд æрмæг фæлхат кæнынц, хатдзæгтæ кæнынц.

2. Ахуыры (урочы) нысан сбæлвырд кæныныл куыст.

Ахуыргæнæджы архайдтытæ	Скъоладзауты архайдтытæ
-------------------------	-------------------------

Ахъуыды кæнын кæуыл хъæуы, быцæйуаг чи у, ахæм æрмæг скъоладзауты размæ рахæссы; ахуырдауты цæттæ кæны урочы архайынмæ.	Хъуыды кæнынц цæлхдур аиуварс кæныныл, цы зонындзинæдтæ сæм ис йæ аиувар кæнынæн, цы ма нæ зонынц, цавæр арæхстдзинад ма сæ хъæуы, проблемон фæрстытæ бæрæг кæнынц. Сæ размæ цы хæс æвæрд ис, уый бæрæг кæнынц.
---	---

3. Куыстæн пылан (фæтк) сбæлвырд кæнын.

Ахуыргæнæджы архæйдтытæ	Скъоладзауты архæйдтытæ
Скъоладзаутæн дæтты, сæ хъуыдытæ раргом кæнынæн, хибарæй кусынæн сын æххуыс чи уыдзæн, ахæм æрмæг; æххуыс кæны скъоладзаутæн хибарæй цæлхдур райхалыны пылан (фæтк) бацæттæ кæнынæн.	Къордты кусынц. Цæлхдур аиуварс кæнынæн æххуыс чи у, ахæм хатдзæгтæ агурынц, сæ куыстæн пылан цæттæ кæнынц; агурынц, проблемæ (цæлхдур) цы хуызы, цы мадзæлтты фæрцы аиуварсгæнæн ис, уыдон.

4. Ног зонындзинæдтæм (хатдзæгтæм) æрцæуыныл куыст.

Ахуыргæнæджы архæйдтытæ	Скъоладзауты архæйдтытæ
Цæмæй æппæт скъоладзаутæ дæр куысты архайой, уымæ йæ хъус дары. Скъоладзауты разæнгард кæны сæ хъуыдытæ æргом кæнынмæ, цы хатдзæгтæм æрцыдысты, уыдон амонинмæ. Хатдзæгтæм гæсгæ фæрстытæ дæтты: Ногæй цы базыдтам? Цы хатдзæг скодтам, уый чиныджы раиртæстимæ куыд баст у? Цæмæй хицæн кæны? Цавæр архæйдтытæ (куысты хуызтæ) нын феххуыс уыдзысты цæлхдур аиуварс (фарста алыг) кæнынæн? Коллективон куысты фæстиуджытæ раст, бæлвырд фæткыл равæры.	Ахуырадон хæс æххæст кæныныл къордты кусынц, сæ хъуыдытæ кæрæдзийæн æргом кæнынц. Быцæу кæнынц, кæй хъуыды растдæр у, уый иртасынц. Иумæйаг хатдзæгыл хъуыды кæнынц. Алы къордæй дæр иу адæймаг размæ рацæуы, къорды куыстæн хатдзæг кæны, æргом кæны иумæйаг хъуыдытæ. Сæ хъуыды бæрæг кæнынц фæйнæгыл, гæххæттыл. Сæ хъуыдыы растдзинадæн аргументтæ хæссынц, кæрæдзийы раст кæнынц. Сæ иумæйаг хатдзæг сæ къухы куыд бафтыд (архæйдтыты алгоритм), цы мадзæлттæй пайда

	<p>кодтой, ууыл дзурынц.</p> <p>Дзурынц, хибарэй цы хатдзæг скодтой, уый æххæст æмæ растдзинадыл; сæ хатдзæг чиныджы раиртæстимæ барынц; раст кæнынц сæ рæдыдтытæ.</p>
--	--

5. Цы куысты фæтк равзæрстой, уымæ гæсгæ дарддæр архайын.

Ахуыргæнæджы архæйдтытæ	Скъоладзауты архæйдтытæ
<p>Ног ахуырадон хæс æвæры; йæ сæххæст кæнынæн цы куысты хуызтæ хъæудзæн, уымæй фæрсы, æххуыс кæны хатдзæгтæ раргом кæнынæн, разæнгард кæны дзуапп дæттынмæ. Къордты кусынмæ разæнгард кæны; хицæн скъоладзауты дзуæппытæ раст кæны.</p>	<p>Дзурынц, хæславæрд æххæст кæнгæйæ, куыд архайдзысты (архайды алгоритм), уый тыххæй.</p> <p>Ранымæд архæйдтыты æххæст кæнынц (анализ, синтез, абарст, хатдзæгтæ кæнын).</p> <p>Къордты (кæнæ къæйттæй) кусынц.</p>

6. Урочы кæрон (хатдзæгтæ).

Ахуыргæнæджы архæйдтытæ	Скъоладзауты архæйдтытæ
<p>Урочы темæ æмæ хæстæ зæрдыл æрлæууын кæнын; сæ баххæст кæныныл урочы куыст куыд цыд, ууыл æрдзурын; скъоладзаутæн сæ къухы цы бантыст, ууыл ахъуыды кæнын, иумæйаг хæс сæххæст кæныныл скъоладзаутæй алчи дæр куыд бакуыста, уый фæдыл радзурын; иумæйаг нысан куыд æххæстгонд æрцыд, уымæн аргъ скæнын.</p> <p>Бафæрсын, ахуырдауты зæрдæтæм тынгдæр цы куысты хуызтæ фæцыд, кæцы фæрстытæ сæм фæкастысты цымыдисагдæр, кæй дзуапп уыд хуыздæр, æххæстдæр.</p>	<p>Абарынц урочы нысан æмæ йæ фæстиуджыты бастдзинад, сæ архæйдтыты фæстиуджытæ:</p> <p>Æргом кæнынц урочы темæ æмæ йæ хæстæ; цæлхдур иуварс кæнгæйæ сæм зындæр цы фæкаст, урочы сын цымыдисагдæр цы уыд, ууыл дзурынц.</p> <p>Сæ бон у зæгъын, се 'мбæлттæй хуыздæр чи бакуыста, кæй дзуапп уыд растдæр; фæбæрæг кæнынц, сæ къорд иумæйагæй куыд бакуыста, уый.</p>

Сывæллоны иумæйаг куыст кæнынмæ (къорды кусынмæ) разæнгард кæнынц ахæм архайдтытæ. Зæгъæм, «Урочы архайæм иумæ, алцы дæр кæнæм иумæ: кæрæдзийæм уынаффæ кæнæм, ахуыр кæнæм быцæу кæныныл дæр, кæрæдзийæн æххуыс кæнæм, иумæйаг хатдзæгыл хъуыды кæнæм».

«Ацы фарстæн та дæ сыхаг цавæр дзуапп радта?», «Цы фарст радтон, ууыл иунæгæй ма хъуыды кæн, фæлæ-иу дæ сыхаджы дæр афæрс», «Дзуапп дæттынмæ рацæуæн ис дыууæйæ дæр, æрмæст рагацау баныхас кæнут раст дзуаппыл», «Бынатæй дæр дзуапп дæттæн ис, æрмæст-иу раздæр ауынаффæ кæнут».

Коллективон куыст аразгæйæ, ахуыргæнæг хъуамæ йæ хъус дара бирæ хъуыддæгтæм. Зæгъæм:

- цæмæй скъоладзаутæн æнцон кусæн уа, уый тыххæй сæ партæтыл раст сбадын кæнын;

- ахуыр сæ кæнын хи хъуыды æргом кæныныл, быцæу кæныныл, æххуыс курыныл, иумæ кусыныл;

- кæрæдзийы дзуæппытæ раст кæныныл;

- сывæллæтты къордтыл дих кæнын сæ психологон, удгоймагон æууæлтæм гæсгæ (фæразондæр сæ чи у, зондджындæр, зæрдæхæлардæр æмæ а.д.). Тыхджындæр скъоладзауты бадын кæнын хъæуы иумæ, цæмæй сын уавæр уа быцæу кæнына;

- къорды куыстæн аргъ кæнгæйæ, дзурын хъæуы сæ удгоймагон миниуджытыл дæр, иумæ куыд куыстой, цас цæстуарзон æмæ зæрдæхæлар разындысты, кæрæдзийы рæдыдтытæ куыд раст кодтой, кæрæдзийæм куыд дзырдто, кæрæдзийы хъыгдæрдтой æви нæ.

Системон-архайдон технологимæ гæсгæ урокæн скæнæн ис ахæм анализ:

1. Хибарæй куыст цас рæстæг æххæстгонд цыд (урочы рæстæгæн йæ 50% къаддæр нæ).
2. Ахуыргæнæг йæхæдæг цас фæдзырдта (10 минутæй фылдæр нæ).
3. Цал скъоладзауы лæвæрдтой дзуапп урочы, æмæ цас рæстæг хардзгонд æрцыд сæ дзуæппытæм байхъусынæн (цас фылдæр, уый бæрц хуыздæр).
4. Цал скъоладзауы райстой бæрæггæнæнтæ (хъуамæ иууылдæр райсой).
5. Цал скъоладзауы уыдысты цæттæ ног æрмæгмæ байхъусынмæ?
6. Цал скъоладзауы бамбæрстой ног æрмæг?
7. Хæдзармæ куыстæн цавæр хæслæвæрд радта?

3. Ног æрмæг амоныны урочы структурæ цыбырæй у ахæм:

- 1) Скъоладзауты бацæттæ кæнын урочы архайынмæ (мотиваци).
- 2) Цы нæ зонынц ахуырдаутæ, цæуылнæ у сæ бон урочы архайын, уый сбæрæг кæнын; бакусын цæлхдур аиуварс кæныныл.

- 3) Раттын хэслэвэрд.
- 4) Байхъусын скъоладзауты дзуэппытæм, баххуыс сын кæнын раст хатдзæгтæ скæнынæн.
- 5) Скъоладзауты хибарæй куыстыл бафтауын.
- 6) Практикон куысты хуызтæ.
- 7) Рефлексия (скъоладзауты дзуэппытæ, цы базыдтой урочы, зын сæм цы фæкаст æмæ æндæрты тыххæй).

Урочы методикон нысантаæ

1. Скъоладзау хъуамæ хорз æмбара, абон урочы куыст цæуыл цæудзæн, цы зонындзинæдтæ хъуамæ райса, цы нысан æвæрд ис йæ размæ.
2. Ахуырдаутæ урочы хъуамæ пайда кæной анализ æмæ синтезæй, абарстæй, кæной хатдзæгтæ. Урочы хъуамæ базонæй æмбарынадты кæрæдзиуыл бастдзинад (цы сæм ис иумæйагæй, хицæн та цæмæй кæнынц).
3. Скъоладзауты кусын кæнын хъæуы хибарæй. Хибарæй архайына æн та хорз æххуыс сты ахуыргæнаджы арæзт проблемон уавæртæ (цæлхдуртæ). Цæлхдур иуварс кæнгæйæ, скъоладзау кæны сфæлдыстадон куыст, рæзы йæ логикон хъуыдыкæнынад.
4. Урочы фаг æргом здахын коллективон архайдмæ, скъоладзауты кусын кæнын иумæ (къордты кæнæ къæйттæй). Къордты куыст алы скъоладзауы дæр архайын кæны урочы. Иумæйаг хъуыддагыл кусгæйæ, скъоладзаутæ кæнынц ныфсджындæр, активондæр.
5. Урочы аразын хъæуы, скъоладзауты сæ хъуыдытæ æргом кæнынмæ разæнгæрд чи кæны, ахæм коммуникативон уавæртæ.
6. Ахуырты рæстæг пайда кæнын хъæуы, скъоладзауты миддуне, сæ арæхстдзинæдтæ раргом кæнынæн хорз æххуыс чи у, ахæм алыхуызон куысты мадзæлттæй.

Ахуыргæнаджы архæйдтытæ, урок цæттæ кæнгæйæ

1. Ног æрмæг (темæ) куыд хуыздæр фехъусын кæна, ууыл ахъуыды кæнын.
2. Рацыд æрмæгæй скъоладжауты зæрдыл цы æрлæууын кæнын хъæудзæн, уый сбæрæг кæнын.
3. Рацыд æрмæг сфæлхат кæнынæн куысты хуызтæ бацагурын.
4. Проблемон уавæр куыд сараздзæн, цы уыдзæн цæлхдур скъоладзаутæн, уый сбæрæг кæнын.
5. Хибарæй (къордты) куыст урочы куыд сараздзæн, ууыл ахъуыды кæнын.
6. Цавæр хатдзæгтæ хъуамæ скæной скъоладзаутæ, цæлхдур иуварс кæнгæйæ, уый сбæрæг кæнын.

7. Ног æрмæгыл бакусынаен бацагурын практикон хæслæвæрдтæ (уыдон дæр цæлхдурты хуызы).

Зæрдылдаринаг ахуыргæнæгæн

1. Урочы къаддæр дзур: хæслæвæрды домæнтæ цалдæр хатты ма дзур; чиныджы бакæсæн кæмæн ис, уыцы информаци дæхæдæг ма дзур; скъоладзауы дзуапп ма фæлхат кæн!

2. Скъоладзау дзуапп куы радта, уæд æй бафæрс, цæмæн афтæ хъуыды кæны, уымæй.

3. Ахуырдауы дзуапп дæхæдæг ма раст кæн. Уадз æмæ йын йæ рæдыд йе 'мбæлттæ бафиппайой сраст æй кæной.

4. Скъоладзауы дзуаппæн (архайдæн) дæхæдæг ма аргъ кæн, йе 'мкъласонты бауадз.

5. Хæслæвæрдтæ раст æмæ бæлвырд æвæр; скъоладзаутæй цы домис, ууыл-иу ахъуыды кæн.

6. Фылдæр хъуамæ архайай урочы нæ, фæлæ урок цæттæ кæнгæйæ: урокмæ æрмæг агургæйæ, урочы структурæйыл хъуыды кæнгæйæ.

Урочы актер нæ дæ, фæлæ режиссер!

4. Фæсурокты ахуырад ирон æвзаг æмæ литературатурон кæсынады урокты

Адæмы цард цæмæй рæза æмæ хуыздæр кæна, уый тыххæй фæсивæды хъæуы раст хъомыл кæнын.

Скъола ахуыр кæны рæзгæ фæлтæры. Скъола хъомыл кæны æрыгон адæймаджы, цæттæ йæ кæны цардмæ. «В том, чтобы гражданская, патриотическая жизнь началась для человека с малых лет, заключается мастерство воспитания, чтобы у ребенка и подростка болело сердце за то, что он с детства пережил, перечувствовал гражданские горести», - фыста зындгонд педагог В.А Сухомлинский.

Рæзгæ уды раст фæндагыл саразын, уарзондзинад æм сæвзæрын кæнын мадæлон æвзаг æмæ литературæмæ, райгуыраен бæстæмæ – ахæм хæстæ æвæрд ис махыл, ирон æвзаг æмæ литературæйы ахуыргæнджытыл. Сæ сæххæст кæнынаен стыр ахъаз у фæсурокты куыст. Зæрдиагæй архайын хъæуы, цæмæй ахуырдаутæ фæсурокты куысты фæрцы удыхъæдæй кæной хъæздэг, куыстмæ сæ зæрдæ райа, адæмы 'хсæн фидар кæной хæлардзинад, хъуыдытыл сæ æфтауой литературон геройты хуыздæр миниуджытæ.

Фæсурокты архайдæн дæр ис нормативон базæ, кæцыйы сæйрагдæртæ сты «Закон «Об образовании», Концепция личностного развития и воспитания граждан РФ» , ахуырадон инициативæ «Наша новая школа», ФПАС.

Фæсурокты ахуырады сæйрагдæр принциптæ сты:

- æххæст æмæ хæрзхъæд ахуыраен æххуыс уæвын;
- фæсурокты куысты архайгæйæ, сывæллоны индивидуалон миниуджытæ рабæрæг кæнын;
- уæлæмхасæн ахуырады бастдзинад сæйраг ахуырадимæ;
- ахуырадон-хъомыладон процессы системон арæст.

Фæсурокты ахуырады программæйæн ис йæхи структурон арæст: æмбарынгæнæн фыстæг, ахуырадон-тематикон пълан, предметы мидис, сæйраг фæстиуджыты характеристика, ифтонггарз, литературæ.

Ахуыргæнæджы бон у, дæнцæгон программæйæ, куыд йæхи кусæн программæйæ, афтæ пайда кæнын. Уымæ сахæтты дих ахуыргæнæг ивы, цы скъолайы кусы, уый уавæртæм гæсгæ, кæнæ сывæллæтты фæндон æмæ йæхи фæлтæрддзинад хынцгæйæ.

Фæсурокты ахуырады программæмæ æнæмæнг хъæуы æмбарынгæнæн фыстæг. Уым раргом кæнын хъæуы ахуыры нысан æмæ хæстæ, ахуыртæн цæй бæрц рæстæг лæвæрд цæуы, цы кары сывæллæттæн арæст у; фæсурокты архайдæ хуызтæй кæцы æвзæрст æрцыд, йæ мидис æмæ методикæ, йæ фæстиуджытæ.

Программæйы мидис æмæ сывæллæттæ архайд æвзаргæйæ, хынцын хъæуы скъоладзаутæн сæхи æмæ сæ ныййарджыты фæндон.

Ахуыргæнæг йæ программæмæ цы ахуырадон-методикон комплект равзара, уымæ хъуамæ уа: ахуырадон-методикон пособитæ, дзырдурæттæ, видеоæрмæг, компьютерон æххуыс æмæ а.д.

Программæ фыст куы æрцæуа, уæд ын скæнæн ис презентаци методиугонды, педагогон советы, уый фæстæ йын ныффыссын хъæудзæн рецензи, æмæ йæ афтæмæй скъолайы педагогон советы ныффидар кæнын.

Предметимæ баст программæтæ, проектты темæтæ

- Ирыстон-мæ райгуыраен бæстæ,
- Нæ рагфыдæлтæ,
- Ирон бинонты æгъдау,
- Нæ зындгонд æмбæстæгтæ,
- Ирон адæмы культурæ,
- Ирыстоны фæдзæхст бынæттæ,
- Ирыстоны топонимикæ,
- Нарты эпос,
- Историон зарджытæ,
- Ме 'мбæстæгтæ Уæрæсейы культурæйы,
- Аргъæутты дунейы,
- Хи æрхъуыдыгонд аргъæуттæ,
- Газет «Ирыстоны хабæрттæ»,
- Скъоладзауты театр,
- Ирон аивад,
- Нæ алыварсы æрдз,
- Зондабитæ,
- Æппæты зондджындæр.

Фæсурокты куыст ирон æвзаг æмæ литературæйæ у ахуыры æмæ хъомыладон куысты сæйраг хай. Йæ ахадындзинад фæстаг азты рæзы тынгæй-тынгдæр. Фæсурокты куысты мидис хъуамæ баст уа ирон æвзаг æмæ литературæйы программæимæ.

Ирон æвзаг æмæ литературæйæ фæсурокты куыст кæнæн ис куыд стыр къордимæ (массовая), афтæ скъоладзауты чысыл къордимæ дæр (групповая), æххæстгæнæн æй ис индивидуалон хуызы дæр, ома иу скъоладзауимæ.

Скъоладзауты къордимæ кусгæйæ кæнæн ис ахæм куысты хуызтæ: наукон практикон конференци, тематикон изæр, олимпиадæ, декадæты бонтæ, дзырдбыдтæн дзуæппытæ дæттын, ребустæ аразын, музейтæм æмæ алыхуызон равдыстытæм цæуын.

Индивидуалон куыст кæнынаен равзарæн ис ахæм хуызтæ: бацæттæ кæнын раныхас (доклад, реферат) фыссæджы, æвзагиртасæджы цард æмæ сфæлдыстады тыххæй; лæвæрд темæмæ гæсгæ ныффыссын сфæлдыстадон куыст; лæвæрд темæмæ гæсгæ скæнын нывтæ æ. а. д.

Фæсурокты куыст алыварсыг у. Уый фæрцы скъоладзау ифтонг кæндзæн алыхуызон зонындзинæдтæ æмæ арæхстдзинæдтæй. Сæйрагдæр та стыр ахъаз у скъоладзауы сфæлдыстадон рæзтæн. Ахуыргæнæг скъоладзауты хъуамæ сауыр кæна периодикон мыхуыримæ, наукон популярон литературæимæ кусыныл. Ахуыр сæ кæна уæлæмхасæн æрмæг агурыныл, раныхас кæнæ доклад бацæттæ кæныныл. Раздæр хъуамæ ахуыргæнæг йæхæдæг æххуыс кæна скъоладзауæн хъæугæ æрмæг бацагурынæн, сараза пълан æмæ раныхасы текст, стæй бацамона куыд растдæр æмæ аивдæр бакæсын хъæуы доклад, кæнæ раныхас.

Фæсурокты куысты хуызтæм хауынц: литературон къордтæ, драмон æмæ хъæппæрисадон къордтæ, предметон кружоктæ (ирон æвзаг æмæ литературæйæ), экскурситæ.

Ирон æвзаг æмæ литературæйы кружокы сæйраг принциптæ сты:

- 1) Кружокы куыст хъуамæ пайдайæг уа йæ уæнгтæн.
- 2) Кружокы куыст бæттын хъæуы къласы ахуыртимæ.

Ам ахуыргæнæг, иуæрдыгæй, сбæрæг кæны ахуырдаутæ, кружокы кусгæйæ, цы зонындзинæдтæ райсынц, уыдон, иннæрдыгæй та литературон равдыст куы фæцæттæ кæнынц, уæд æнæмæнг спайда кæнынц, литературæйы урокты цы æрмæг ахуыр кодтой, уымæй.

Литературæйы кружокы ахуырты скъоладзаутæ фæвдисынц сценкæтæ рацыд уацмыстæй, ахуыр кæнынц аив кæсыныл.

Куысты пълан æмæ программæ литературон кружокæн рагацау бацæттæ кæнынц разамонджытæ æмæ сыл æмбырды æрныхас кæнынц кружочы уæнгтимæ.

3) Кружокы разамонæг вæййы ирон æвзаг æмæ литературæйы фæлтæрдджын ахуыргæнджытæй иу, кæнæ та фысджытæй, артисттæй, литературон критиктæй исчи.

4) Кружокы уæнгтæн сæ нымæц хъуамæ æппын къаддæр уа 6-8, 15-20 адæймаджы. Скъолайы разамонæг сбæрæг кæны сæрмагонд бонтæ æмæ сахæттæ литературон кружокты ахуыртæн. Иу ахуырæн лæвæрд цæуы сахат æмæ æрдæг кæнæ иу сахат.

Литературон кружочы хуызтæ.

Литературон кружоктæ вæййынц ахæмтæ:

- ныхасы рæзтыл кусыны кружок;
- аив кæсыны кружок;
- ирон уацмыстæ ахуыр кæныны кружок;
- литературон-сфæлдыстадон кружок;
- драмон къорды кружок.

Ныхасы рæзтыл кусыны кружок арæзт æрцауы, лæмæгъ зонындзинæдтæ кæмæ ис ирон æвзагæй, ахæм скъоладзаутимæ. Кружокы ахуырты нысан у скъоладзауты иронау дзурын æмæ фыссын сауыр кæнын. Ныхасы рæзтыл куыстытæй сæйрагдæрыл нымæд цæуынц: фæрстытæн дзуæппытæ дæттын, нывæн пълан аразын, хи ныхæстæй тексты мидис радзурын.

Аив кæсыны кружоктæ арæст æрцæуынц, сæ касты хъæд лæмæгъ кæмæн вæййы, ахæм скъоладзаутæн, стæй æмдзæвгæтæ аив кæсынмæ чи нæ фæарæхсы, ахæмтæн. Ацы ран пайдагонд цæуы иумæйаг кастæй, скъоладзаутæ кæсынц цыбыр уацмыстæ. Уацмысы зындæр хæйттæ ахуыргæнæг кæсы йæхæдæг. Ацы куысты хуызæн йæ сæйраг нысан у æмдзæвгæтæ æмæ прозаикон тексттæ аив кæсын сахуыр кæнын.

Драмон кружокы архайджытæн сæ сæйрагдæр хæс у литературон уацмыстæ сценæйыл æвæрын. Диалогон ныхас парахатæй лæвæрд кæм цæуы, ахæм уацмыс хъуамæ æвæрст æрцæуа сценæйыл æвæрынæн. Костюмтæ æмæ декоратитæ цæттæ кæнынц къорды уæнгтæ сæхæдæг нывкæныны ахуыргæнæджы разамындмæ гæстæ.

Драмон къорды архайджытæ хъуамæ арæх цæуой ирон театрма, зонгæ кæной ирон литературон уацмыстæй æвæрд спектакльтимæ.

Уæлдæр куыд загътам, афтæ экскурси дæр нымæд цæуы фæсурокты хъомыладон куысты иу хуызыл. Уымæ дæр цæттæ кæнын хъæуы бæстон. Рагацау арæст цæуы экскурсийы пылан, ахъуыды кæнын æмбæлы сывæллæттæн лæвæрд хæстыл.

Фæсурокты куыстмæ хауынц мадæлон æвзаг æмæ литературæйы къуыритæ, олимпиадæтæ, декадæтæ. Арæст цæуынц афæдз 2-3 хатты, цæттæ кæнын сæм хъæуы 2-3 мæйы дæргъы. Олимпиадæтæ æмæ декадæтæ стыр æххуыс сты хорз æмæ арф зонындзинæдтæ райсынæн.

Мадæлон æвзаг æмæ литературæйы ахуыргæнджытæй бирæтæ пайда кæнынц фæсурокты куысты цымыдисаг мадзæлттæй.

Се 'хсæн зынгæ бынат ахсынц алыхуызон хъæзтытæ. Хъазты фæрцы скъоладзаутæ уæндондæрæй æргом кæнынц сæ зонындзинæдтæ, разæнгард кæнынц ахуырма. Ахуырадон хъæзтыты хуызтæй иу у ерысы хуызы арæст хъазты хуыз.

Ранымæд фæсурокты куысты хуызтæн сæ сæйраг нысан у мадæлон æвзагмæ уарзондзинад гуырын кæнын, литературон æвзагыл аив дзурыныл ахуыр кæнын, бæстондæр базонын ирон адæмы истори æмæ æгъдæуттæ.

5. Домæнтæ райдайæн скъолайы ахуырдауты зонындзинæдтæм

Ахуырдауты архæйдтытæ урочы:

- хи æмæ искæй ныхасы анализ, ныхасы рæдыдтытæ раст кæныныл куыст;
- алыхуызон æвзæрстытæ (фонетикон, лексикон, дзырдарæзтон, морфемикон, морфологион, синтаксисон) æххæст кæнын;
- тексты лингвистикон анализ;
- фысгæ æмæ дзургæ ныхасы анализ: йæ хъæндзинæдтæ сбæрæг кæнын, хъæугæ информаци ма йæм бафтауын, текст фæхъæздэгдæр кæнын æмæ а.д.;
- текстæн пълан аразыныл куыст;
- пъланмæ гæсгæ текст хи ныхæстæй радзурын;
- текст кæронмæ ахæцца кæнын;
- тексты рæдыдтытæ сраст кæнын;
- ног текст аразыныл куыст;
- диалогон ныхасы архайын;
- аудировани (текстмæ хъусын, алыхуызон текстты информаци иртасын, тексты хъуыды раст æмбарын, хъуыдытæ кæрæдзиуыл логикон æгъдауæй бæттын зонин);
- фысгæ ныхас (текст) аразын зонин, хи хъуыдытæ фысгæ ныхасы хуызы раргом кæнынмæ арæхсын;
- темæмæ гæсгæ æнцойгæнæн схемæтæ æмæ таблицæтæ цæттæ кæнын;
- хибарæй (кæнæ къорды кусгæйæ) орфографион æмæ пунктуацион хæслæвардтæ бацæттæ кæнын;
- ахуырадон-наукон текстимæ кусын, уæлæмхасæн литературæйæ хъæугæ æрмæг æвзарын, газетты æмæ жкърналты æрмæгимæ кусын, компьютерон дисктимæ кусын, интернеты æрмæгимæ кусын;
- дзырддæттимæ кусын, хи дзырддæт саразыныл куыст;
- компьютерон презентацитæ цæттæ кæныныл куыст;
- «портфолио» цæттæ кæныныл куыст.

Райдайæн скъолайы ахуырдауты зонындзинæдтæ æмæ арæхстдзинæдтæ бæрæггæнæн куыстытæ:

тестытæ;

диктанттæ / диктант грамматикон хæсимæ;

тексты иумæйаг æвзæрст;

бæлвырд æмæ æлвæст изложенитæ;

лæвард темæйыл таурæгъон сочинени фыссын;

проблемон фарстæн фысгæ дзуапп дæттын;

нывмæ гæсгæ сочинени;

цардæй ист цауы тыххæй дзурын,

предметы æрфыст цæттæ кæнын;

лингвистикон темæйыл дзургæ/фысгæ дзуапп цæттæ кæнын.

6. Райдайæн скъолайы аудиотекстимæ куыны иуæй-иу фæрстытæ (фонетикон зындзинæдтæ)

Термин «аудирование»-йы автор у америкаг психолог Браун, пайда кæнын дзы райдыдта дыууынæм æнусы дыккаг æмбисы. Уырыссаг методикон литературæмæ ацы дзырд æрбафтыдис æхсайæм азты – фыццагдæр дзы спайда кодта З.А. Кочкина (Кочкина З.А. Аудирование: что это такое? – Иностранный язык в школе. – 1964 - № 5), уымæй размæ ныхасы ацы хуыз хуыдтой «понимание речи на слух». Куысты ацы хуыз иронау хонæм «ныхасмæ хъусын», фæлæ уый бынтон раст æмæ æххæстæй не 'вдисы термины мидис – ныхасмæ хъусын æмæ йæ æмбарын.

Ныхас куыд процесс у дыууæрдæм арæст, ома уыцы иу архайæг вæййы дзурæг дæр æмæ хъусæг дæр. Уымæ гæсгæ скъоладзаутæн амонын хъæуы æрмæст дзурын нæ, фæлæ ныхасмæ хъусын дæр. Сывæллон ныхасмæ хъусын куы нæ зона, ныхас куы не 'мбара, уæд, æрмæст дзурын зонгæйæ, æвзагæй пайда кæнынмæ нæ сарæхсдзæнис. Ирон æвзаг дыккаг кæмæн у æмæ йæ цалдæр азы дæргъы чи ахуыр кæны, уыцы скъоладзаутæ хатгай суанг ахуыргæнæджы фæрстытæ дæр нæ фембарынц (ахуырадон темæтимæ баст цы ныхас нæу, уый кой нал кæнæм). Ацы факт дзурæг у ууыл, æмæ ныхасмæ хъусын æмæ йæ æмбарын амонын хъæуы сæрмагонд мадзæлтты фæрцы, сæрмагонд методикæмæ гæсгæ.

Ныхас æмбарыныл сахуыр кæнæн ис æрмæст хъусгæйæ. Фæлæ кæд ныхасы иннæ хуызтæм (дзурын, фыссын, кæсын) æмæ æвзагон æрмæгмæ алы урочы дæр се 'ргом здахынц, уæд ныхасмæ хъусын куыд сæрмагонд куысты хуыз рохуаты аззайы. Афтамæй уый у тынг зын куыст, ныхасы процессы тынг зын хай. Ныхасмæ хъусын йæ бон у алы æнæниз адæймагæн дæр, фæлæ æмбаргæ хъуыст кæныныл хъæуы сæрмагондæй ахуыр кæнын. Сусæггаг нæу иу хъуыддаг: скъоладзаутæ иуæндæс азы дæргъы фæахуыр кæнынц ирон æвзаг, афтамæй йыл дзурын дæр нæ базонынц, стæй йæ æмбаргæ дæр нæ фæкæнынц. Æппæты стырдæр «æнтыстдзинад» вæййы кæсын базонын æмæ хи тыххæй дыууæ-æртæ фразæйы зæрдывæрдæй бахъуыды кæнын.

Скъоладзаутимæ цы психологтæ куыстой, уыдон скодтой цымыдисаг хатдзæг: сывæллæттæ хъусгæ цы дзырдтæ кæнынц, уыдон, фыст дзырдтимæ абаргæйæ, хуыздæр бахъуыды кæнынц. Уымæ фехъусгæ информаци сывæллоны хъуыдæджы бирæ фылдæр рæстæг баззайы.

Ныхасмæ хъусыныл ахуыр кæнын хъæуы суанг фыццаг уроктæй фæстæмæ, фыццаг къласæй райдайгæйæ. Рагацау ахæм куыстыл чи нæ фæцалх ис, уыцы сывæллæтты фæстæдæр, астæуккаг æмæ хистæр кълæсты, тынг зын уыдзæни сахуыр кæнын.

Цæмæй скъоладзаутæ ацы куыстыл сахуыр уой, разæнгард æм кæной, уый тыххæй аудиоæрмæг хъуамæ уа хæрзхæд, раст арæзт.

Ныхасмæ хъусыны фыццаг этапы æргом здахын хъæуы уымæ, цæмæй информаци баст уа, сывæллæттæн зонгæ цы æрмæг у, уымæ; текст ма уа æгæр стыр æмæ вазыгджын, æрмæг лæвæрд цæуа раст æмæ логикон æгъдауæй кæрæдзиимæ баст арæзт структурæты фæрцы, ма дзы уа æнæхъæугæ бирæ нымæцтæ, нывæфтыд-аивгæнæн мадзæлттæ æмæ æнд.

Сæ дæргъ æмхуызон кæмæн у, фæлæ сæ структурæ та – алыхуызон, ахæм хъуыдыйæдтæ хъусынæн æмæ æмбарынæн æмхуызон æнцон не сты. Цас зындæр æмæ вазыгджындæр уа хъуыдыйады синтаксис, уыйас æй зындæр у кæронмæ бахъуыды кæнын.

Ныхас лæгæй-лæгмæ куы цæуа, уæд æнцондæр æмбарæн у, механикон фыст текстимæ абаргæйæ, уымæн æмæ «цардæгас» монолоджы мидис бамбарынæн æххуыс сты ситуаци дæр, къухæвдыстытæ дæр, мимикæ, артикуляци, интонаци. Ноджы зындæр æмбарæн у механикон (фыст) диалогон нихас. Уыцы зындзинад хатгай баст вæййы дикторы хъæлæсы хицæндзинæдтимæ (тембр, бæрзæнд) æмæ нихасы темпимæ. Уымæ нихас æмбарыны процесс къуылымпы кæны куыд æгæр тагъд нихас, афтæ æгæр сындæг дæр: тагъд-тагъд куы дзура диктор, уæд хъусæгæн рæстæг нæ фаг кæны æппæт дзырдтæ кæнæ сæ фылдæр бамбарынæн, æмæ дзы нихасы мидис «алидзы»; æгæр сындæг куы уа нихасы темп, уæд та, цалымæ текст кæронмæ хæццæ кæна, уæдмæ хъусæгæй йæ райдайæн фæрох уыдзæн.

Ныхасмæ хъусынæн ис æрмæст психологион нæ, фæлæ лингвистикон зындзинæдтæ дæр. Ацы къордмæ, фыццаджыдæр, ахæсгæ сты: 1) æгæр бирæ æнæзонгæ кæнæ зынаæмбарæн æвзагон æрмæг тексты; 2) тексты мидисы вазыгджындзинад; 3) дзурæджы æвзаджы хъæд; 4) хъусæджы æвæлтæрддзинад.

Æвзагон æрмæгимæ баст зындзинæдты рахицæнгæнæн ис фонетикон, лексикон æмæ грамматикон аспектæ.

Фонетикон зындзинæдтæ. Ирон æвзаг куыд дыккаг ахуыр кæнынц алы адамыхæттыты минæвæрттæ. Уыдонæй бирæтæн сæ мадæлон æвзæгты (кæнæ та сæ фыццаг æвзаджы) фонетикон системæтæ хицæн кæнынц ирон æвзаджы мырон скондæй. Иу дзырды мидæг мырты 'хсæн, стæй фразæйы мидæг хицæн дзырдты 'хсæн бæлвырд «арæнтæ» кæй нæй, уымæ гæсгæ зын бамбарæн у, иу дзырд кæм фæци æмæ иннæ кæм райдыдта, уый. Уæвгæ, ацы зындзинад иумæйаг у æппæт æвзæгтæн дæр. Иннæ стыр «къуылымпыгæнæг» хъуыддаг та баст у спецификон ирон мыртимæ: кæд ирон /ы/ æмæ уырыссаг /ы/ уыцы иу дамгъæйы фæрцы æвдыст цæуынц, уæддæр сты бынтон алыхуызон мыртæ – ирон мыр у лæмæгъ æмæ цыбыр. Ахæм миниуджытæ ис /æ/-мæ дæр. Ноджы ма, ирон цавд кæд динамиконыл нымæд у, уæддæр лæмæгъ кæй у, уымæ гæсгæ ахуыргæнинагтæ зынтæй иртасынц кæрæдзийæ /а/ æмæ /æ/, стæй /æ/ æмæ /ы/.

Фонетикон зындзинæдты иннæ къорд та баст у ирон фарстон, æппæрццаг æмæ фидаргæнæг хъуыдыйæдты ритмикон-интонацион арæзтимæ, ирон ритмикæйы хицæндзинæдтимæ: уырыссаг, стæй скъолайы

цы фæсарæйнаг æвзæгтæ ахуыр кæнынц, уыдонæй уæлдай ироны цавд алы дзырдыл хицæнæй кæй нæ хауы, фæлæ бæлвырд дзырдты къордтыл, уымæ.

Фонетикон зындзинæдтæ аиуварс кæнæн ис сæрмагонд фæлтæрæнты фæрцы. Дæнцæгæн æрхæсдзыстæм иу-цалдæр фæлтæрæны.

Байхъусут дзырдтæм æмæ уæ къух сдарут, мыр /æ/-имæ (кæнæ /ы/-имæ, кæнæ /а/-имæ, кæнæ æмхъæлæсон /у/-имæ, кæнæ хъæлæсон /у/-имæ) дзырд фехъусгæйæ.

Байхъусут хъуыдыйæдтæм æмæ уæ къух сдарут, фарстон (æппæрццæг) хъуыдыйад фехъусгæйæ.

Байхъусут хъуыдыйадмæ æмæ зæгъут, цал дзырды дзы ис.

Байхъусут дзырдмæ æмæ йæ (дзургæйæ) адих кæнут мыртыл.

Байхъусут дзырдмæ æмæ сбæрæг кæнут, цал хъæлæсон æмæ æмхъæлæсон мыры дзы ис, уый.

Байхъусут фразæмæ æмæ зæгъут, цал хатты дзы æмбæлы мыр /хъ/ (кæнæ /тъ/, /къ/, /пъ/, /чъ/...).

Байхъусут фразæмæ æмæ сбæрæг кæнут логикон цавды бынат.

Байхъусут фразæмæ æмæ рахицæн кæнут, иумæйаг цавд цы дзырдты къордтæн ис, уыдон.

Байхъусут фразæмæ æмæ сбæрæг кæнут паузæты бынæттæ.

Кæсут фыст дзырдтæм æмæ хъусут, диктор сæ куыд дзуры, уымæ. Зæгъут сæ дикторы фæстæ.

Кæсут дзырдтæм æмæ хъусут, диктор сæ куыд дзуры, уымæ. Уæ 'ргом аздахут мырты къордты дзурынадмæ (зæгъæм, æмхъæлæсонты къордтæй райдайгæ дзырдтæн сæ разæй хъуысы /ы/ (ызнон, ысбадын), дывæргонд æмхъæлæсонтæ дзурын хъæуы дæргъвæтинæй, зылангонтæ æзылангонты фарсмæ вæййынц ассимиляцигонд (бадти – батти), суинаг афоны мивдисджыты цæсгомон цæрæтты дзурын хъæуы дæргъвæтин /ц/ (сбаддзынæн – ысбаццынæн) æ.æнд.).

Куыд ныхасы иннæ хуызты, афтæ хъусын æмæ æмбарыны хъæндзинæдтæ дæр хатгай баст вæййынц, хъусагæн йæхицæй аразгæ чи нæу, ома объективон чи у, ахæм зындзинæдтимæ. Цы ныхасмæ хъусы скъоладзау, уымæн йæ автор йæхæдæг нæу, цæттæйæ йын лæвæрд цæуы, уымæ гæсгæ уыцы ныхасыл никуыдæй ис хъусæджы миниуджытæн фæзынæн. Фæлæ афтæ зæгъæн нæй, æмæ ахуыргæнинаг тексты мидис куы нæ бамбара, уæд уый кæддæриддæр текстимæ баст зындзинæдты аххос вæййы. Нæ, ам стыр нысаниуæг ис хъусæджы индивидуалон миниуджытæн дæр: лæмбынæг хъусын зоны æви нæ (уымæ куыд дыккаг, афтæ фыццаг æвзагыл лæвæрд текстмæ дæр), æрхъуыдыджын у æви нæ, фактты логикон бастдзинад уынын зоны æви нæ, паузæтæ, логикон цавд, риторикон фæрстытæ хъусы æмæ сын сæ нысаниуæг æмбары æви нæ, ныхасы темæ уайтагъд ацахсы æви нæ, æппæт уыдонимæ. Цыбыр ныхасæй, цас ахуыргæнинаг уа зæрдæргъæвддæр, цымыдисдæр, цас тынгдæр æй фæнда ног зонындзинæдтæ райсын, уыйас тагъддæр æмæ хуыздæр сахуыр уыдзæнис ныхасмæ хъусын æмæ йæ æмбарыныл.

7. Ирон æвзаг æмæ литературон кæсынад уырдтæ кьордты куыст аразыны мадзæлттæ

Ног ахуырадон стандарт фылдæр æргом здахын кæны кьордты куыстмæ. Скьоладзауты кьорды мидæг кусыныл фæцалх кæнын бирæ ахуыргæнджыты кьухы нæма æфты. Æмæ уым диссагæй ницы ис, уымæн æмæ республикайы скьолаты стандартмæ гæсгæ кусын райдыдтой æрæджы. Ног хъуыддаг та, кæй зæгъын æй хъæуы, æнæ къуылымпыдзинадтæй кьухы не 'фты. Стандарты амынд куысты хуызтыл ахуыр нæма сты куыд ахуыргæнджытæ, афтæ скьоладзаутæ дæр.

Кьорды мидæг кусынмæ сывæллæтты хъæуы бацæттæ кæнын, семæ æмбæлы аныхас кæнын, радзурын сын, куыд хъуамæ кусой кьорды, цавæр хæстæ æвæрд ис кьорды уæнгтæй алкæуыл дæр. Ам дæр та хъæуы мотиваци, ома иумæ кусынмæ разæнгарддзинад.

Кьорды куысты сæйрагдæр принцип у ахæм: иумæйаг куысты фæстиуджытæ сты алкæмæй дæр аразгæ, æмæ уымæ гæсгæ алчи дæр хъуамæ архайа иумæйаг хæс сæххæст кæныныл, ома йе 'вæраен бахæсса куыст баххæст кæнынмæ. Зæрдылдаринаг ма у иу хъуыддаг: стандарт домæ урочы универсалон ахуырадон архæйдтытыл кусын, сæ иу – регулятивон, кæцымæ гæсгæ ахуырдауты фæцалх кæнын хъæуы сæ архæйдтытæн бæлвырд фæтк кæныныл, ома кьорды куыд архайдзысты, хæслæвæрд æххæст кæнын цæмæй райдайдзысты, уый бæрæг кæнын.

Уымæй уæлдай ма кьорды куыст домæ хи æмæ искай архайдæн аргъ кæнын зонын. Скьоладзау хъуамæ арахса, кьорды куыд куыста, цы йын бантыст, уымæн аккаг аргъ кæнынмæ, йе 'мбæлтты архайдæн анализ скæнынмæ (рефлекс).

Скьоладзауты кьордтыл адих кæныны размæ скæнын хъæуы диагностика – сбæрæг кæнын, чи кæимæ уарзы кусын, раздоджы ролы архайын кæмæн хуыздæр уайы, уый. Ам хынцын хъæуы сывæллæтты психологион уавæртæ, сæ индивидуалон хицæндзинадтæ.

Ахуыргæнæг фехъусын кæны, урочы фылдæр кьордты кæй кусдзысты, æмæ сыл уый уæлдай хæс кæй æвæры. Алы кьорд дæр æххæст кæндзæн йæхи хæслæвæрдтæ.

Цалынмæ сывæллæттæ сæхæдæг хибарæй архайыныл фæцалх уой, уæдмæ кьордты мидæг хæслæвæрдтæ райуарын бахъæудзæн ахуыргæнæгæн йæхи. Куыдфæстæмæ ацы куыст æххæст кæндзæн кьорды уæнгтæй иу.

Кьорды архайгæйæ, сывæллæттæ хъуамæ фæцалх уой иумæйаг хæс æмдыхæй æххæст кæныныл. Сæ куыстæн сын разамынд дæтты кьорды разамонæг (раздодж). Хæслæвæрд æххæст кæнгæйæ сæ цы архæйдтытæ бакæнын хъæудзæн, уый сбæрæг кæныны фæстæ сæ бон у алы архайд дæр кьорды уæнгтæй кæмæндæр бабар кæнын, уый фæстæ байхъусын, куыд æй

баххæст кодта æмæ йын йæ дзуапп сраст кæнын (кæд хъæуа, уæд). Афтамæй къорды уæнгтæ байхъусынц, хæслæвæрд куыд æххæстгонд цæуы, уымæ; базонгæ ваййынц кæрæдзийы хъуыдытимæ. Уый фæстæ сæ дзуапп баиу кæнынц, бацæттæ йæ кæнынц фехъусын кæнынмæ. Алы къорд дæр йæ дзуаппæн бацæттæ кæны презентаци. Къорды номæй фæдзуры иу адæймаг, йæ дзуапп ын баххæст кæнынц иннæтæ дæр.

Къордты куыстæй пайдагæнæн ис хæдзармæ куыст бæрæг кæнгæйæ, ног æрмæг амонгæйæ, контролон куыстмæ цæттæ кæнгæйæ, практикон куыстытæ æххæст кæнгæйæ. Арæхдæр æй фæкæнынц ерысы кæнæ хъазты хуызы. Зæгъæм, урочы кæрон скæнæн ис хъæзтытæ «Ссар уæлдай дзырд», «Чи фылдæр», «Дзырдæн йæ къай ссар» æмæ æнд.

Къордты куыстæй ирон æвзаджы урокты пайдагæнæн ис кæцыфæнды темæйыл кусгæйæ дæр. Дæнцæгæн æрхæссæм цалдæр куысты хуызы.

Зæгъæм, зылангон æмæ æзылангон æмхъæлæсонты растфыссынад ахуыр кæнгæйæ, къордтæн раттæн ис ахæм хæс: рафыссын дзырдтæ, стъæлфыты бæсты, хъæугæ æмхъæлæсонтæ æвæргæйæ.

Дыр...тæ, са...тæ, ба...тæ, хъæд...æ, мы...æгтæ, хъа...т, сæ...тæ, цыра...тæ, аирвæ...тысты, знæ...тæ, сивæ...та, уын...тæ, байрæ...т, кæрон...æ, хъы...т, уд...æф, ад...ын.

Хæслæвæрд æххæст кæнгæйæ, къорды уæнгтæн сæ бон у сæхи 'хсæн сæ архæйдтытæ адих кæнын. Иу скъоладзау рахицæн кæны дзырды уидаг, сбæрæг кæны, орфограммæ цы дзырды хайы ис, уый; иннæ – бафыссы хъæугæ дамгъæ; æртыккаг ссары дзырдтæ ацы орфограммæимæ; цыппæрæм (раздзог) – баиу кæны дзуæппытæ (архæйдтытæ) æмæ иумæйаг куысты фæстиуджытæ фехъусын кæны.

Ахæм куысты фæстæ ахуыргæнæджы бон у ацы темæйæ скъоладзаутæй алкæмæн дæр индивидуалон хæс раттын дæр, зæгъæм, тестытæ баххæст кæнын.

Хъæлæсонты растфыссынад амонгæйæ, раттæн ис хæс: текст рафыссын. Стъæлфыты бæсты, кæм æмбæлы, уым æвæрын хъæлæсон кæнæ апостроф. Фæнысан кæнын орфограммæтæ, бамбарын сæ кæнын.

Ирон адæмы ...хсæн искауыл исты хъæлдзæгдзинад куы ...рцæуы, уæд саразынц хъазт. Фæсивæд сылгоймагæй, нæлгоймагæй, ...стæй ас адæм æрæмбырд ваййынц, æмæ дзы чи кафгæ фæкæны, чи та ...рмæстдæр кæсгæ. Хъазтмæ цы чызг фæцæуы, уый йæхи хорз саразы, цæмæй хъазты искацы усгур лæппуйы зæрдæмæ фæцæуа, ...стæй иннæ адæмы зæрдæмæ дæр, ...мæ дзы хъуамæ раппæлой, уыцы хъазты ахæм рæсугъд ...мæ зæрдæмæдзæугæ чызг уыди, зæгъгæ. Чызг хъазты куы ...рлæууы, уæд алцы ...гъдауæй дæр йæхимæ фæкæсы, цæмæй аив уа. Уæлдай ныхас н.. скæндзæн, никамæ фæхуоддзæн. (Къардж.Б.)

Къорды куыст цæуы афтæ:

1) скъоладзаутæ рафыссынц текст; 2) кæсынц кæрæдзийы куыстытæ, бæрæг кæнынц сæ растдзинад, раст кæнынц кæрæдзийы рæдыдтытæ; 3)

иумæ æвзарынц тексты орфограммæты хуызтæ; 4) орфограммæты хуызтæм гæсгæ сæхи цæттæ кæнынц дзуапп дæттынмæ.

Ацы тексты бындурыл раттæн ис æндæр хæс дæр: текстæн орфографион анализ скæнын. Текст бакæсын, орфограммæты хуызтæ сбæрæг кæнын; орфограммæты хуызтæм гæсгæ текстæй дзырдтæ къордтæй рафыссын (дыууæ скъоладзауы – иу орфограммæ, иннæ дыууæ – иннæ орфограммæ); кæронæй кæнынц иумæйаг хатдзæг тексты орфограммæты тыххæй. Хатдзæг хъуамæ бацæттæ кæна иу скъоладзау (тыхджындæр).

Темæ «Дзырдарæзт»-ыл кусгæйæ, къордтæ æххæст кæнынц хæслæвæрдтæ: дзырд ног дзырдтыл дих кæнынц; дзырдтæй ног дзырдтæ аразынц; дзырдтæ æвзарынц; хъазты хуызы: дзырд растдæр чи равзара, æмуидагон дзырдтæ йæм фылдæр чи ссара, уый амбылдта.

Лексикæ ахуыр кæнгæйæ та къорды уæнгтæ баххæст кæнынц темæимæ баст дзырдбды; агурынц «æмбæхст» дзырдтæ; дзырд «зæрдæ»-имæ хъуыды кæнынц æнгом дзырдбæстытæ; хъазты хуызы, цæрæгойты нæмттæ (кæнæ нымæцонтæ, сæрмагонд номдартæ) кæм ис, ахæм æнгом дзырдбæстытæ агурынц.

Æххуысгæнæг ныхасы хæйттæ амонгæйæ, бабаргæнæн ис ахæм куысты хуыз: фæйнагыл, æххуысгæнæг ныхасы хæйттæ уагъд кæм сты, ахæм текст. Алы къорд дæр æй æххæст кæны цавæрдæр æххуысгæнæг ныхасы хайæ. Иу дзы бафыссы бæттæгтæ, иннæ – хайыгтæ, æртыккаг – разæвæрдтæ кæнæ фæсæвæрдтæ. Текст куыд айвы, уый тыххæй хатдзæг скæнынц.

Синтаксис ахуыр кæнгæйæ, текст баххæст кæнын хъæуы бавæргæ дзырдтæй, кæнæ дзы раст сæвæрын хъæуы æрхæцæн нысæнттæ, кæнæ хъуыдыйадæн хъæуы схемæ саразын, бацамонын хъæуы тексты пунктограммæтæ.

Къордты архайынæн хорз уавæртæ ис ныхасы рæзтыл кусгæйæ. Къордæн бабаргæнæн ис хæслæвæрдтæ:

- тексты иумæйаг æвзæрст;
- тексты темæ сбæрæг кæнын, лæвæрд сæргондтæй йын иу равзарын;
- тексты сæйраг хъуыды сбæрæг кæнын;
- сæйраг хъуыды сочиненийы хуызы райхалын.

Зæгъæм, сæрды темæйыл равзарæн ис скъоладзаутæн сæхи фыст сочиненитæ дæр.

Сæрды каникулты рæстæг æз ацæуын мæ нанамæ хъæумæ. Уым хъæлдзæгæй арвитын мæ улæфты рæстæг. Хъæумæ хæстæг ис чысыл хъæд. Нанайæ дзы фæтонæм гагадыргътæ, фæуидзæм зокъотæ. Хъæуы чъылдыммæ кæлы цæугæдон. Лæппутимæ дзы нæхицæн сарæзтам хорз найæн бынат. Чысыл уæлдæр та дзы фæахсæм кæсæгтæ. Изæры та нанайæн аххуыс кæнын фосмæ зылынмæ.

Тынг хорз мæм кæсы сæрдыгон хъæуы. Ацы аз дæр та æнæмæнг уырдаæм ацæудзынæн.

Ахæм куысты рæстæг текст хъуамæ æвæрд уа къорды уæнгтæй алкæй раз дæр. Хæстæ къорды архайджыты 'хсæн ис раив-баив кæнæн дæр, цæмæй сæ алчи дæр иумæйаг хъуыддагыл бакуса.

Ахадгæ куыстыл нымæд у, ныхасы рæдыдтытæ кæм ис, ахæм сочиненитæ æвзарын. Цалдæр куысты (сочиненийы) равзаргæйæ, раттæн ис фæрстытæ:

- 1) Сочиненитæй уæ зæрдæмæ тынгдæр кæцы фæцыд?
- 2) Цавæр рæдыдтытæ скодтой сочиненийы автортæ?
- 3) Рæдыдтытæ раст кæнгæйæ, иу текст рафыссут.
- 4) Куыд аивта раст фыст текст?

Ныхасы рæзтыл бакусынаен спайдагæнаен ис нывмæ гæсгæ сочинени-миниатюрæ фыссынай. Зæгъæм, нывмæ гæсгæ адæймаджы æддаг бакаст æрфыссын; нывмæ гæсгæ дзырdbæстытæ саразын.

Текстыл ахадгæдæрæй бакусынаен къордты куыстæн пайда сты хæслæвæрдтæ:

- авторы текст зæрдыл æрлæууын кæнын (чи йæ хуыздæр бахъуыды кодта, текстмæ хæстæг æй хуыздæр чи ныффысдзæн);

- текст «æрæмбырд кæнын»: 2-3 тексты алыгтæ кæнын, схæццæ кæнын скъуыддзæгтæ; скъоладзаутæ сæ кæсынц, скъуыддзæгтæй аразынц сæ авторы тексттæ;

- æмдзæвгæйы цухгонд дзырдтæ баххæст кæнын;

- фразеологион дзырdbæстытæ баххæст кæнын;

- бæрæггонд дзырдтæ баивын фразеологион дзырdbæстытæй;

- текст баххæст кæнын фразеологизмтæй;

- æрхъуыды кæнын радзырд «Къæбыла фæдзæгъæл», «Дуканийы фембæлдысты», «Маршруткæйы цæугæйæ»;

- диалог баххæст кæнын этикетон дзырдтæй æмæ а.д.

Къордты къуысты хуызы раттæн ис хæдзармæ куыст дæр. Иу къордæн раттæн ис хæс: бацæттæ кæнын дзырdbæстытæ миниуæгæвдисæг миногонтимæ, иннæ къорд та – ахастæвдисæг миногонтимæ. Дыккаг бон сæ кæрæдзийæн диктанты хуызы дзурынц. Ахæм куыст бакæнæн ис æххуысгæнæг ныхасы хæйттæ амонгæйæ дæр.

Хæдзармæ куысты хуызы сын раттæн ис кæрæдзийæн олимпиадон хæслæвæрдтæ бацæттæ кæнын кæнæ кæрæдзийæн дзырdbыд саразыны хæс дæр. Ахæм куыст феххуыс уыдзæн темæ бафидар кæнынæн.

Хистæр кары скъоладзаутимæ кусгæйæ, грамматикон æрмæг бафидар кæнынæн къордтæн раттæн ис хæстæ:

- схемæтæм гæсгæ хъуыдыйæдтæ æрхъуыды кæнын;

- тексты ссарын, схемæйæн дзуапп цы хъуыдыйад дæтты, ахæм;

- тексты пунктограммæтæ сбæрæг кæнын;

- цухгонд æрхæцæн нысæнттæ сæвæрын, бацамонын сæ;

- тексты орфографион анализ скæнын.

Къордты куыстæн хорз фадæттæ ис литературæйы урочы дæр. Зæгъæм, скæнæн ис урок-семинартæ. Ахæм урокмæ литературон уацмыс æвзæрст цæуы йæ проблемæтæм гæсгæ.

Къордтæн раттæн ис хæстæ: монолог аив кæсынмæ бацæттæ кæнын; лæвæрд темæйæ критикон æрмæг ссарын; темæимæ баст кинонывæй скъуыддзаг равзарын; цæсгæмттæм гæсгæ хъазт бацæттæ кæнын; тексты æвзаджы хицæндзинæдтæ равзарын; бацагурын уацмысимæ баст историон æрмæг; уацмысмæ иллюстрацитæ бацæттæ кæнын; уацмысы сæйраг хъуыды чи æргом кæны, ахæм æмбисæндтæ кæнæ таурæгътæ ссарын æмæ а.д.

Къордты куыст æнтыстджынæй кæнæн ис фæсурокты рæстæг дæр. Интеллектуалон хъæзтытæ, «Зондабиты ерыстæ», къулын газет цæттæ кæнын, æвзонг журналистты къорд саразын æмæ æндæр ахæм мадзæлтты фæрцы скъоладзауты разæнгард кæнæн ис къордты куыстмæ.

Ранымæд куысты хуызтæ феххуыс уыдзысты скъоладзауты ирон æвзаджы урокты къордты куыстыл бафтауынаен, урочы иумæ архайыныл фæцалх кæнынаен.

8. Райдайæн скъолайы ахуырдауты коммуникативон арæхстдзинæдтыл куыст

Ирон æвзаг у дунейы хъæздэгдæр æвзæгтæй иу. Уый фæдыл фыстой бирæ ахуыргæндтæ. Абайты Васææо не 'взаг нымадта æппæтæй тасагдæрыл, алыхуызон æнкъарæнтæ раргом кæнынæн æххуыс чи у, ахæм хотыхыл.

Фæлæ не скъолайы ахуыртæ æвзагæй формалон-грамматикон æгъдауæй арæзт кæй цæуынц, уый фæзынд ахуыртыл. Скъоладзаутæ нæ зонынц сæ хъуыдытæ æргом кæнын, уымæн æмæ урочыты фылдæр æргом здæхт цæуы ныхасы рæзтыл кустмæ нæ, фæлæ æвзаджы грамматикон сконд бацамоньмæ. Ныхасы рæзтыл куысты уроктæ та вæййынц уæлæмхасæн урокты хуызы, мæнæ «æмпъузын» куыд вæййы, афтæ.

Коммуникативон-архайдон принципмæ гæсгæ урокты фылдæр пайда кæнын хъæуы интерактивон ахуырадон куысты хуызтæй, хи фиппаинагты бындурыл арæзт сфæлдыстадон куыстытæй, ныхасы рæзтыл куысты фæлтæрæнтæй, текстыл куыстæй, тексты иумæйаг æвзæрстæй.

Скъоладзаутæ хъуамæ психологон æгъдауæй дæр цæттæ уой ахæм куысты хуызтæм.

Текстыл куыст

Тексты æвдыст цæуынц æвзаджы æппæт иуæгтæ дæр. Æвзаджы урокмæ хæссын хъæуы алыхуызон тексттæ æрдзы тыххæй, нæ адæмы истори æмæ культурæйыл, адæймаджы удварны хъæздэгдзинадыл чи дзуры, ахæм æрмæджытæ.

Урокты æвзарын хъæуы литературон уацмыстæй ист скъуыддзæгтæ, аивадон литературæйæ ист скъуыддзаг хъæздыг вæййы алыхуызон аивгæнæн мадзæлттæй, йæ бундурыл скъоладзау банкъары æвзаджы хъæздэгдзинад, фæтырны фыссæджы хуызæн хи хъуыдытæ æргом кæнынмæ.

Диалогон ныхасы рæзтыл куыст

Аивадон литературæйы текстты æмбæлынц диалогтæ, сывæллæттæ уыдонмæ гæсгæ ахуыр кæнынц искаимæ ныхас кæныныл.

Ныхасы уавæртæм гæсгæ раттæн ис ахæм хæстæ:

1) Де 'мбалы агурæг ын йæ хæдзармæ бацыдтæ. (Кæнæ йæм телефонæй бадзырдтай).

Æмбалæн дæм йæ мад ракаст. Куыд хъуамæ ныхас кæнай, цавæр дзырдтæй, хъуыдыйæдтæй спайда кæндзынæ? Куыд бафæрсдзынæ?

2). Ды дæ хъазæнтæ уæйгæнæг. Куыд ныхас кæндзынæ æлхæнджытимæ? Куыд æппæлдзынæ дæ уæйгæнинагтæй? Куыд дзурдзынæ семæ? Цавæр дзырдтæй пайда кæндзынæ?

3). Де 'мбалæн велосипед балхæдтой. Фæнды дæ велосипедыл ахъазын. Куыд аныхас кæндзынæ йемæ?

4). Хистæртæ дæ хонæг (хъæргæнæг) арвыстой. Куыд дзурдзынæ хæдзæрттæм? Куыд бамбарын кæндзынæ, цæй фæдыл дæ рарвыстой, уый?

Цæсгæмттæм гæсгæ хъазт

Ахъазут ахæм ныхасы уавæрты: «Кассæйы раз», «Стадионы», «Дуканийы», «Театры»,

Кæимæ ныхас кæндзыстут ам? Куыд дзурдзыстут, цавæр хъуыдыйæдтæй (фразæтæй) пайда кæндзыстут? Цавæ номивджытæй, уæздан дзырдтæй спайда кæндзыстут?

Скъолайы къæридоры кæйдæр скъуырдайтæй (чызы, лæппуйы, хистæр кълæстæй иу кæйдæр, ахуыргæнæджы). Куыд дзурдзынæ йемæ? Хатыр куыд ракурдзынæ? Цавæр дзырдтæй спайда кæндзынæ?

Къласы урочы ахъазæн ис ахæм *ситуативон хъæзтытæй*.

Дыууæ-æртæ скъоладзауы архайынц хъазты, ахуыргæнæг æмæ сын скъоладзаутæ та аргъ кæнынц, раст сæ кæнынц.

Ахæм ныхасы уавæртæ *ныффыссæн ис видеокамерæмæ* дæр. Равдисын сæ, равзарын сывæллæттимæ.

Видеокамерæмæ сисын æрмæг: «Сырдноны», «Парчы», «Цирчы», «Коцеры», «Театры», «Дуканийы», «Трамвайы».

Алыхуызон диалогтæ кæм уа, ахæм ныхæстæ.

Ацы куыст бакæнæн ис *проекты хуызы*. Скъоладзаутæ архайынц къордгæйттæй:

1-аг къорд исы æрмæг видеокамерæйæ.

2-аг къорд цæттæ кæны этикетон диалоджы тыххæй чысыл доклад.

3-аг къорд агуры æрмæг интернеты.

Рауайдзæн дзы иу хорз урок диалогон ныхасы анализимæ.

Хæслæвардтæ текстыл бакусынæн:

Фыстæг ныффыссын (лагерæй æмбалмæ, мадмæ, хомæ; хъæумæ нанама)

Хъусынгæнинаг ныффыссын (нæ гæды фесæфти, нæ тути-цыу атаhti, нæ кълас спектакль æвдисдзысты, газетмæ æрмæг æмбырд кæнæм, ...)

Тексты рæдыдтытæ срæст кæнын (ныхасы рæдыдтытæ)

Текст дарддæр ахæцца кæнын, райдайæн ын æрхъуыды кæнын, диалогон ныхас æм бахæссын.

Ног азы бæрæгбонæн сценарий ныффыссын.

Къулын газет рауадзын.

Бакаст чиныджы (авторы цалдæр чиныджы) тыххæй ныффыссын (аннотаци, отзыв).

Темæтæм гæсгæ чысыл чингуытæ саразын. *Темæтæ*: «Мæ уарзон цæрагой», «Мæ бинонтæ», «Мæ хуыздæр æмбал», «Не скъола», «Нæ кълас», «Зæрдылдарæн сæрдыгон бон», «Зымæгон хъæзтытæ», «Парк зымæджы»,

«Нæ сых», «Нæ горæт», «Нæ хъæу», «Нæ хъæуы хистæртæ», «Нæ мыггаг» æмæ а.д.

Кæцыдæр темæтыл бакусæн ис, проектон методæй пайда кæнгæйæ.

Дзырдуат хъæздыгдæр кæныныл куыст

1). Синонимты рæнхъ ахæцца кæнын, архайд тыхджындæр кæй кæны, уый æвдисæг мивдисджытæй пайда кæнгæйæ. Зæгъæм:

Къæвдайы тыххæй: æртæхтæ кæны, сæлфынæг кæны, уары, сæх-сæхæй уары, ..

2). Къæвда нæма фæдтат, фæлæ йæ айхъуыстат. Цавæр дзырdbæстытæй равдисдзыстут, цы хъусут, уый?

Æртæхты къупп-къупп (хойын) сыфтæртыл, хæдзары сæрыл; уарыны сæх-сæх, цыхцырджыты уынаер.

Мивдисджытæ æмæ фразеологон дзырdbæстытæ æртæ къордыл адих кæнут:

а) уалдзыгон къæвдайы цыд чи 'вдисы, ахæмтæ; æ) сæрдыгон къæвда; б) фæззыгон къæвда

Ведрайæ калæгау, ведрайы дзагæй, йæ дзыхы дзагæй, лыстæгæй луары, сæлфынæг кæны, ставд æртæхтæй уары, ныгтæр-гæр кодта, ныссæххæтт кодта æмæ а.д.

Темæ «Лексика» ахуыр кæнгæйæ:

1). Цавæр нысаниуджыты пайдагонд цæуы дзырд *хъæбæр*-æй хъуыдыйæдты

Астæуккаг Азийы цымынц *хъæбæр* чай.

Дуканиты арæх нал уæй кæндзысты *хъæбæр* нозт.

Бел *хъæбæр* зæххы ныттыссын тынг зын у.

2). Цавæр нысаниуджыты пайдагонд цæуы дзырд *дзæбæх*-æй хъуыдыйæдты

Апрелы мæй *дзæбæх* бонтæ скодта.

Зæронд лæг йæ риссаг къах фæкъæдз кодта æмæ йæ *дзæбæх* къахыл йæ уæз æруагъта.

Тлаттатаен сæ зæххыты *дзæбæхтæ* магуыртæн байуæрста.

«Ныр уыцы фыдуаджы *дзæбæх* фæнæм, уый йын нæ хъæуы?»,- загъта лæг йæ сæр банкъуысгæйæ.

Ног дзырды нысаниуæг амонгæйæ, српайдагæнæн ис æнцойгæнæн æрмæджытæй, скъоладзауæн зонгæ чи у, ахæм дзырдтæй. Зæгъæм:

Хæс: дзырд йæ лексикон нысаниуæгмæ гæсгæ базонын:

1) Бирæ тых, æхсар, ныфс, хъару кæмæ ис, уый; хъайтар, хъæбатыр, сахъ

2) Тыхджын, æхсарджын, ныфсджын адæймаг

3) рагон ирон паддзæхты титул

Бæгъатыр – æмбарынгæнæн дзырдуаты йын ис æртæ нысаниуæджы.

Хæс: дзырд йæ лексикон нысаниуæгмæ гæсгæ базонын:

- 1) адæм кæм цæрынц, æмæ хурæй ранымайгæйæ æртыккаг чи у, уыцы планетæ;
- 2) доны, денджызы тыгъдад нæ, фæлæ сур ран;
- 3) афтæ хонынц мæр;
- 4) бæстæ, паддзахад
- 5) исты дарæсæн, дзаумайæн йæ нæуæджы æрмæг, хъуымац (гауызы зæхх нал зынди)

Зæхх - æмбарынгæнæн дзырдуаты йын ис фондз нысаниуæджы.

Хæс: дзырд йæ лексикон нысаниуæгмæ гæсгæ базонын:

- 1) предметы кæнæ исты фæзынды ном;
- 2) ныхас цы у, уый
- 3) бардзырд, уынаффæ, сидт.

Дзырд - æмбарынгæнæн дзырдуаты йын ис æртæ нысаниуæджы.

9. Грамматикон хъæзтытæ райдайæн скъолайы

Цавæр нысаниуæг ис хъазтæн урочы? Цæмæн хъæуы скъоладзаутимæ урочы хъазын? Цавæр хъæзтытæй пайдагæнæн ис æвзаджы урочы?

1. Хъазты фæрцы скъоладзау фæцалх вæййы коллективон куыстытæ æххæст кæныныл, иумæйаг куысты архайыныл. Йæ размæ цы хæс æвæрд ис, уый феххæст кæны ерысы бацæугæйæ, æмæ йæм уый гуырын кæны стыр цымыдисдинад.

2. Хъазт сывæллоны ахуыр кæны цавæрдæр (бæлвырд) æгъдæуттæм гæсгæ цæрыныл, хи раст дарыныл.

3. Хъазты раргом вæййынц сывæллоны эмотитæ, йе 'нкъарæнтæ, хæстæгдæр ын базонæн вæййы йæ мидхъуыдытæ, йæ мидуавæр, йæ характер.

4. Хъазты архайгæйæ, сывæллоны фæрох вæййы урочы уæлдай митæ кæнын, дзæгъæл ракæс-бакæс, дзæгъæл митæ на фæкæны, йæ хъуыдытæ баст вæййынц иу хъуыддагимæ, фæтырны, йæ размæ æвæрд хæс баххæст кæнынмæ.

5. Урочы арæзт хъазт сывæллонмæ хъомыл кæны йæ алыварсы дуне хуыздæр базоннынмæ цыбæлдзинад, царды активон уæвынмæ тырнындинад.

6. Раст арæзт хъазт рæвдздæр кæны логикон хъуыдыкæнынад, фæбæрæг вæййы скъоладзауы зондыл. Хъазт хорз æххуыс у ныхасы рæзтыл бакусынæн, уымæн æмæ сывæллоны бахъæуы йæ хъуыдытæ раргом кæнын, бамбарын сæ кæнын.

7. Хъазты фæрцы сывæллон кæны къæрцхъусдæр, йе 'ргом хуыздæр здахы ахуыры æрмæгмæ.

8. Хъазт у сывæллоны урочы архайынмæ разæнгæрд кæнæн мадзал, урочы рæвдздæр, сæрæндæр уæвыны хос.

Цавæр домæнтæ ис æвзаджы урочы арæзт хъазтмæ?

1. Хъуамæ хъазт æнгом баст уа урочы грамматикон æрмæгимæ, арæзт уа грамматикон æрмæг хуыздæр бацамоннынмæ.

2. Хъазт цæттæ кæнгæйæ, хынцын хъæуы скъоладзауты кар, сæ дунембарынад.

3. Бæрцæй фаг хъуамæ уой, урочы цы хъæзтытæй пайдагонд цæуы, уыдон.

Урочы темæмæ гæсгæ рахицæнгæнæн ис ахæм хъæзтытæ:

- цæсгæмттæм гæсгæ хъазт,
- хъазтæй урочы кæцыдæр хайы (райдайæны, астæуæй, кæронæй; ног æрмæг амонгæйæ, рацыд æрмæг фидар кæнгæйæ æмæ а.д.) пайда кæнын,
- æнæхъæн урок хъазты хуызы кæнын (урок-хъазт, урок-ерыс, урок-конкурс, урок-балц, урок-KBH),

- хуымæтæг урочы хъазты методæй спайда кæнын (орфограммæ ссарын; дзырды фонетикон, морфемикон, морфологион æвзæрст),

- хъазты хуызы фæсурокты куысты хуыз баххæст кæнын (КВН ирон æвзагæй, олимпиадæ, «Зондабиты ерыс», балц æмæ æнд.).

Хъæзтытæй арæх пайда кæнынц райдайæн скъолайы. Фæлæ хъазтæй, куыд урочы куысты хуызæй, æнæмæнг пайда кæнын хъæуы 5-æм къласы дæр. Уый хорз æххуыс фæуыздæн сывæллæттимæ хæстæгдæр базонгæ уæвынæн, ахуыртæ цымыдисдæр кæнынæн.

1) Искæй ныхасмæ хъусынаен, ныхас æмбарынаен æххуыс хъазт

Йæ нысантæ:

- скъоладзауты фæцалх кæнын тексты хъуыды (йæ мидис) фыццаг кастæй æмбарыныл;

- информацийы сæйраг хъуыды ацахсыныл сæ фæцалх кæнын;

- скъоладзауты хъуыдыкæнынад рæзын кæнын.

Хъазт арæзт цæуы алыхуызон. Текст бакæсæн ис, рагацау дзырдунтон куыст нæ бакæнгæйæ, кæнæ йæ сюжетмæ гæсгæ арæзт нывтæ нæ равзаргæйæ, рагацау фæрстытæ нæ ратгæйæ, тексты структурæйыл не 'рдзургæйæ.

Ахуыргæнæг фыццаг хатт кæсы текст. Каст æй куы фæвæййы, уæд алы скъоладзау дæр йæ тетрады фыссы, текстмæ байхъусгæйæ дзы цы дзырдтæ бахъуыды кодта, уыдон.

Ахуыргæнæг текст кæсы дыккаг хатт. Ныр та скъоладзаутæ текстæй фыссынц, раздæр цы дзырдтæ ныффыстой, уыдонимæ баст дзырdbæстытæ, хъуыдыйæдтæ.

Уый фæстæ текстæй цы бахъуыды кодтой, уый фыссынц, хи ныхæстæй дзурынц. Фæуæлахиз уыздæн, тексты мидисмæ хæстæгдæр чи бахæццæ, уый.

Дарддæр командæтæ кæрæдзимæ дæттынц, тексты мидисимæ баст фæрстытæ. Растдæр дзуæппытæ чи ратта, уый фæуæлахиз вæййы.

2) Хуры тынтæ.

Фæйнæгыл – дыууæ тымбылы. Скъоладзаутæ радыгай цæуынц размæ. Нывмæ гæсгæ аразынц хъуыдыйæдтæ. Алы раст арæзт хъуыдыйадмæ гæсгæ сывæллон тымбылæгыл ныв кæны хуры тын. Хур стырæй-стырдæр кæны. Кæй хур стырдæр у, уый амбулы.

3) Нымæцтæй хъазт.

Алы командæйæ дæр иу адæймаг рацæуы фæйнæгмæ. Фæйнæгыл – хæццæтæй нымæцтæ фыст. Амонæг уырыссагау дзуры нымæц, ахуырдау

æй агуры æмæ йæ мелæй рахицæн кæны, иронау нымæцон раст дзуры. Фылдæр нымæцтæ чи фæнысан кæна æмæ сæ иронау растдæр чи зæгъа, уый амбулдзæн.

4) Базон-базонтæй хъазт.

Ахуыргæнæг кæсы базон-базонтæ, скъоладзаутæ сæ хъуамæ сбæрæг кæной. Зæгъæм:

- Талынджы уыны, рухсы нæ. (Уыг)
- Сыгъзарин ацæуы, æвзист æрбацæуы. (Хур æмæ мæй)
- Нæ гыццыл къæбиц – æнæ дуар. (Айк)
- Къодахы бын – лыстытæ. (Карк æмæ йæ цъиутæ)
- Дзых ын нæй, афтæмæй дзуры. (Чиныг)
- Бон дæр цæуы æмæ æхсæв дæр. (Дон)

Алы раст дзуаппæн дæр командæ райсы иу очко.

5) Хъæлдзæг нывгæнæг.

Ахуырдау йæ цæстытæ бацъынд кодта, афтæмæй фæйнæгыл кæны цæрæгойы ныв. Амонæг дзуры цæрæгойы буары хæйттæ:

Арсы сæр.

Арсы хъустæ.

Арсы фындз.

Арсы гуыбын.

Арсы дзæмбытæ.

Ныв растдæр чи сныв кæна, уый амбылдта.

6) Амдзæгъд кæнæм.

Кълас адих кæнын дыууæ къордыл. Сывæллæттæ лæууынц ахуыргæнæджы алыварс. Ахуыргæнæг хæццæйæ дзуры хæдзарон æмæ хъæддаг цæрæгойты нæмттæ. Хъæддаг цæрæгойы ном фехъусгæйæ, сывæллæттæ иу хатт амдзæгъд кæнынц, хæдзарон цæрæгойы ном фехъусгæйæ та – дыууæ хаты. Чи фæрæдийы, уый хъазтæй рахауы. Фылдæр сывæллæттæ цы командæйы баззайы, уыцы командæ амбулы.

7) Нæ куыдз (гæды) фесæфти. Кæнæ «Агурын ме 'мбалы».

Кълас адих кæнын æртæ къордыл. Алы къорд дæр иннæ къордæн цæттæ кæны хæс. Кæрæдзийæн дзурынц сæфт цæрæгойы (кæнæ æмбалы) æддаг миниуджытæ, йæ мидхарактеристикайæ истытæ. Иннæ командæ æрфыстмæ гæсгæ аразы фоторобот. Кæд ныв æрфыстæн дзуапп дæтта, уæд сæфт цæрæгой агуырд æрцыд.

8) Цавæр афæдзы афон у?

Скъоладзаутæй чидæр дзуры афæдзы афоны миниуджытæ.

1) Хур судзы. Тынг тæвд у. Цъиутæ хъæрæй зарынц.

2) Уазал бон. Мит уары. Адæм сæ хъарм дзаумæттæ скодтой.

Афæдзы афон чи базона, уый амбулдзæн.

9. Базон-базон, чи у.

Ахуыргæнæг: Аргъауæй нæм æрбацыдысты персонажтæ. Базонут-ма, чи сты.

- Æз цæрын хæдзæртты сæртыл. Мæ бон у уæлдæфы тæхын. Ис мын чысыл хæлар лæппу. Арæх æм рудзынгæй батæхын. (Карлсон)

- Мæхæдæг дæн стыр, фæлæ зæрдæхæлар цæрæгой. Бирæ уарзын гыттылты. Ис мын чысыл æмбал – Чебурашкæ. Цæрæм тынг хæларæй. (Крокодил Гена).

Лексикон хъæзтытæ

Сæ нысан: сывæллæтты фæцалх кæнын зонгæ дзырдтæй цардæгас уавæрты раст пайда кæныныл.

1) Дзырдтæй хъазт

Раззаг дзырд цы дамгъæйæ фæцис, ууыл ног дзырд ныффыссын кæнæ зæгъын.

2) Дуканийы

Дуканийы тæрхæгыл – алыхуызон предметтæ. Скъоладзаутæй иу – уæйгæнæг, иннæ – æлхæнæг. Кæрæдзийæн уæй кæнынц предметæ. Цæмæй предмет исчи балхæна, уый тыххæй дзы хъæуы раппæлын, радзурын, цы хуызæн у, цæмæн хъæуы, цы пайда у.

3) Пъартфелы цы хъуамæ уа?

Хъазты архайынц æппæт ахуырдаутæ дæр. Фæйнæгмæ цæуынц радыгай.

Ахуыргæнæг дзуры: «Зондаби райсом фыццаг хатт цæуы скъоламæ. Цы хъуамæ ахæсса йæ пъартфелы? Аххуыс ын кæнæм».

Ахуырдау исы предмет, иронау ын йæ ном дзуры, пъартфелы йæ æвæры. Цæмæн хъæуы предмет, куыд дзы пайда кæнын хъæуы, уый дæр амонь. Афтæ – алчи дæр. Пъартфел байдзаг кодтам. Зондаби цæттæ у скъоламæ!

4) Цавæр у?

Фæйнагыл – дидинаг алыхуызон сыфтимæ. Кълас дихгонд у æртæ командæйыл. Скъоладзаутæ радыгай исынц дидинаджы сыфтæ, дзурынц, цавæр хуыз ын ис, уый. Фылдæр раст дзуæппытæ чи радта, уыцы командæ амбылдта.

Ацы хъазт кæнæн ис æндæр хуызы дæр. Скъоладзаутæ хъуамæ предметты 'хсæн ссарой, уыцы иу хуыз кæмæн ис, ахæмтæ. Баиу сæ кæной, радзурой, цæмæн хъæуынц, уый тыххæй.

5) Кæй радзырд цымыдисондæр у?

Кълас – дыууæ къордыл дихгонд. Алы къордæн дæр – хицæн хæс: темæмæ гæсгæ бацæттæ кæнын чысыл радзырд. Зæгъæм: «Сырдноны», «Фæззыгон хъæды», «Спортивон хъæзтытæ».

Хуыздæр радзырд чи 'рхъуыды кæны, уыцы командæ амбулы.

6) Сараз дзырд.

Номдартæм ног дзырдтæ æфтаугæйæ, вазыгджын номдартæ саразын. Зæгъæм: дон, хъæд, зæхх.

7) Базон, цы у?

Амонæджы къухы – дзæкъул (чыргъæд, къопп). Йæ хуылфы – æнæзонгæ предмет. Командæйы архайджытæ, дзæкъулы цы ис, уый базоныны тыххæй амонæгмæ дæттынц фæрстытæ (наводящие вопросы). Уый фæстæ хъуамæ базоной, дзæкъулы цы ис, уый.

8) Цæрæгойты хорз зонут?

Командæйы уæнг\тæ радыгай дзурынц цæрæгойты нæмттæ. Фылдæр цæрæгойты нæмттæ чи зоны, уый амбулы:

Арс, бирæгъ, уызын, тæрхъус æмæ а.д.

9) Ныв сæмбырд кæн.

Алы командæйæн дæр лæвæрд цæуынц нывы хæйттæ (зæгъæм, 12 хайы). Ныв хъæуы сæмбырд кæнын, ранымайын йæ хæйттæ, ныв æрфыссын.

Ай у арсы сæр, ай та у йæ дзæмбы. Мæнæ ай та у белас. Ис ын фæтæн зæнг.

10) Дидинджыты баст (букет) æрæмбырд кæнæм.

Къласы – алыхуызон дидинджытæ (живые или искусственные цветы или осенние листья).

Ахуыргæнæг: Алкæмæн дæр уæ ис йæхи уарзон хæстæг: мад, хо, нан æмæ а.д. Дидинджытæй йын букет æрæмбырд кæнæм. Æцæг, букет аразгæйæ, дзурын хъæуы, цавæр дидинаг у, цы хуызæн у. Кæннот дидинджытæ тагъд бахус уыдзысты.

11) Пантомимæ.

Темæ «Мæ боны фæтк» (райсомæй скъоламæ куыд рацæуын) бафидар кæнынæн спайдагæнæн ис пантомимæйæ. Цавлдæр сывæллоны радыгай амонинц, ннæтæ дзурынц, цы ми кæнынц, уый.

12) Æмбисонд дарддæр ахæццæ кæн.

Амонæг кæсы æмбисонд, командæ йæ кæронмæ хæццæ кæны, чи хуыздæр æмæ фылдæр, уый амбулы.

Зæгъæм:

Райгуырæн бæстæ ... (адджын у).

Мæсыг ... (хи дуррæй хæлы).

Сау хохæй... (урс дурр нæ тулы).

Искæй зондæй ... (цæрæн нæй).

Дон ацæуы, ... (дур йæ бынаты баззайы).

Райсом дæ цы хъæуы, ... (уый абон бакæн).

Тагъд дон ... (фурды не 'ййафы).

13) Æмдзæвгæ кæронмæ ахæццæ кæн.

Амонæг дзуры æмдзæвгæйы фыццаг рæнхъ, командæ йæ дарддæр ахæццæ кæны (наизусть æй дзуры).

Фонетикон хъæзтытæ

1) Чи хуыздæр бакæсдзæн æмдзæвгæ?

Фæйнагыл – æмдзæвгæ (тагъддзуринаг, сыгъдæгдзуринаг).

Ахуыргæнæг кæсы æмдзæвгæ, амоны æнæзонгæ дзырдтæ, иуæй-иу мыртæ куыд дзурын хъæуы, уый. Скъоладзаутæ хинымæры кæсынц текст. Уый фæстæ райдыдта ерыс – чи хуыздæр, аивдæр, растдæр бакæсдзæн текст.

Текст сахуыр кæнæн ис наизусть дæр, сæхгæнын æй, цæмæй йæ зæрдывæрдæй радзурой.

2) *Ирон зарæг хуыздæр чи азардзæн.*

Урочы йæ ацахуыр кæнынц, уый фæстæ йæ зарынц. Чи хуыздæр!

Орфографион хъæзтытæ

1) *Дамгъæтæ ныппырх сты.*

Ахуыргæнæг гæххæттыл стыр дамгъæтæй рагацау ныффыста дзырд. Дамгъæтæ фæлыгтæ кодта æмæ сæ апырх кодта. Дзуры: «Сывæллæттæ, дзырды дамгъæтæ алырдæм фæлыгъдысты. Раст сæ равæрæм, æмæ, цы дзырд уыд, уый базонæм».

Дзырд фыццаг чи базона, уый амбулы.

2) *Уарзон дамгъæ.*

Ахуыргæнæг райуæрста карточкæтæ. Дзуры: «Абон нæ уарзондæр дамгъæ у *КЪ*. Цымæ уæ чи фылдæр дзурдтæ зоны ацы дамгъæимæ. Дамгъæ *КЪ* хъуамæ уа дзырды райдайæны, астæуæй, кæронæй. Фылдæр дзырдтæ чи ныффысса, уый амбылдта».

3) *Телеграммæ.*

Орфографи æмæ лексикайыл бакусынæн.

Ахуыргæнæг фæйнагыл фыссы исты дзырд. Скъоладзаутæ хъуамæ æрхъуыды кæной телеграммæ дзырды фыццаг дамгъæйыл. Фыццаг скъоладзау – фыццаг дамгъæйыл, дыккаг скъоладзау – дыккаг дамгъæйыл, æмæ а.д.

4) *Чи фылдæр.*

Рацыд æрмæг бафидар кæнынæн.

Скъоладзаутæ кусынц дыууæ командæйæ. Командæйы архайджытæ фæйнагыл фыссынц темæимæ баст дзырдтæ.

Зæгъæм: а) спортивон хъæзтытæ, æ) цæрæгойтæ, б) дидинджытæ æмæ а.д.

5) *Нывмæ гæсгæ куыст.*

Командæйы алы адæймагмæ дæр – хицæн ныв. Нывты – предметтæ, цæрæгойтæ. Командæйы уæнгтæ хицæнтæй цæуынц размæ, фыссынц, нывты цы ис, уыцы предметты нæмттæ. Скъоладзау фыссы дзырд, раст æй кæсы. Раст чи ныффыста, дзырдтæ раст чи бакаст, уыцы командæ амбылдта.

10. Федералон ахуырадон стандарты домæнтæм гæсгæ арæзт ирон æвзаг æмæ литературон кæсынады уроктæ райдайæн скъолайы

Кæсыны урок 2-аг къласы

Урочы темæ: Нæ хæлар цæрæгойтæй чи куыд цæры?
Таурæгъ «Æз дæн...»-мæ гæсгæ

Урочы нысанта: 1. Аив кæсыны руаджы скъоладзауты базонгæ кæнын таурæгъы мидисимæ, сбæрæг ын кæнын йæ сæйраг хъуыды.

2. Сывæллæттæм гуырын кæнын уарзондзинад цæрæгойтæм, мæргътæм, ахуыр сæ кæнын æрдз хъахъхъæныныл.

3. Сывæллæттæн æмбарын кæнын, хистæртæм кæддæриддæр хъусын кæй хъæуы, уый.

Урочы фæлгонц: интерактивон фæйнаг, цæрæгойты æмæ мæргъты нывтæ, дзырдудатон дзырдтæ нывтимæ, фæззæджы ныв, хърихъуппы ныв, хърихъуппы айк «лæвæрттимæ».

Урочы эпиграф:

«Зондамонæгмæ хъус,
Цы зæгъа, уый-иу кæн.
Зæрдæхъæлдзæгæй кус
Æмæ бæззай лæгæн!..»

Хетæгкаты Къоста

1. Бацæттæгæнæн рæстæг.

1. Ахуыргæнæг: Кæрæдзимæ бахудæм, хъазгæ худгæйæ цы зонæм, уый равдисæм æмæ ма сæм ног зонындзинæдтæ дæр бафтауæм.

Урочы темæ æвдыст цæуы интерактивон фæйнагыл.

2. Ахуыргæнæг кæсы скъуыддзаг адæмон аргъауæй.

– Сымах ацы аргъау зонут уырыссагау, æз та – иронау. Базонут-ма йæ:

Уæд нæ бодз цæй сæрæн уыди!..

Уый нын хъæдмæ дæр куы цыди,

Суг дæр саста, дон дæр хаста,

Кас фыхта бабайæн,

Кас фыхта нанайæн.

(«Зондджын сæгъ»)

Сывæллæттæ базыдтой аргъау æмæ йæ дзурынц.

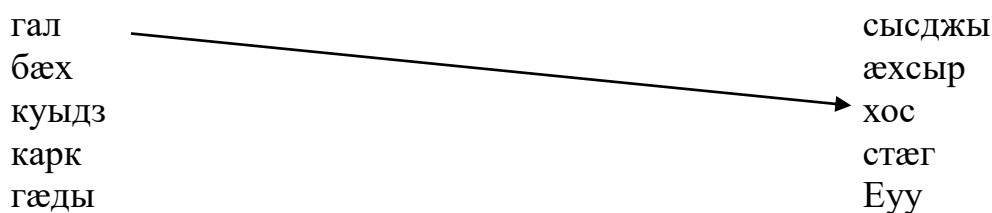
Ахуыргæнæг: Уæдæ, нæ хæлар цæрæгойтæй иу у сæгъ (Сывæллæттæ нымайынц хæдзарон цæрæгойты).

3. *Хъазт.* Интерактивон фæйнагыл сывæллæттæ гом кæнынц цæрогойты нывтæ, дзурынц цæрæгойты тыххæй æмдзæвгæтæ.

II. Рацыд æрмæг зæрдыл æрлæууын кæнын.

1. Хæдзармæ куыст сбæрæг кæнын. Текст «Хæринагтæй кæцы адджындæр у?» кæсынц цæстæмттæм гæсгæ.

2. Интерактивон фæйнагыл æвдыст цæуынц дзырдтæ. Сбæрæг кæнын хъæуы, чи цы хæры:

(Сывæллæттæ иугай цæуынц фæйнагмæ)

Ахуыргæнæг: Уæдæ сæ растдæр чи разынд? (Алкæмæн дæр йæхи хæринаг у адджындæр, хуыздæр).

3. Улæфты минут.

III. Ног æрмæгыл куыст.

1. *Ахуыргæнæг:*

Аргъау авд дзыхæй фæдзуры.

Аргъау авд низы дæр суры.

Аргъау – диссæгтæн сæ сæр.

Аргъау райгуыры нæ сæнтты, –

Ахæссы нæ уый бæрзæндты...

Иу дзы ракæнæм ныр дæр....

Сывæллæттæ æвдисынц сценкæ аргъауæй «Дзыгъуыр карк». Фæйнагыл – нывтæ. Сывæллæттæ дих кæнынц мæргъты дыууæ къордыл: хæдзарон мæргътæ æмæ тæхæг мæргътæ.

2. Фæйнагыл фыст: «Æз дæн...» – таурæгъ. Таурæгъ цы у, уый бамбарын кæнын.

Ахуыргæнæг: Фæйнагыл цы текст фыст ис, уый уын æнæзонгæ нæу. Кæцæй ист у ацы скъуыддзаг?

3. Хъуысы музыка, ахуыргæнæг кæсы текст фæйнагæй.

... Мæнмæ афтæ кæсы, цыма сыфтæр бæрæг афон фæуары... раст мигъ æмбæрзт арвы риуæй хърихъуппыты удист хъæр куы райхъуысы, уæд бæлас йæ рис нал бауromы æмæ бæлццон мæргътыл йæ сыфтæртæй ставд цæссыг нызгъалы...»

4. Беседæ:

Сывæллæттæ дзурынц, кæцæй ист у ацы скъуыддзаг, кæцы афæдзы афон дзы æвдыст цæуы, цæмæн нызгъалы бæлас йæ цæссыг.

5. Æвдыст цæуы ныв «Фæззæг». Нывмæ гæсгæ цыбыр беседа скæнын.

6. Беседа тæхæг мæргъты тыххæй.

7. Дзырдутон куыст (фæйнагыл – дзырдтæ цухгонд дамгъæтимæ).

Зæрваты...ытæ

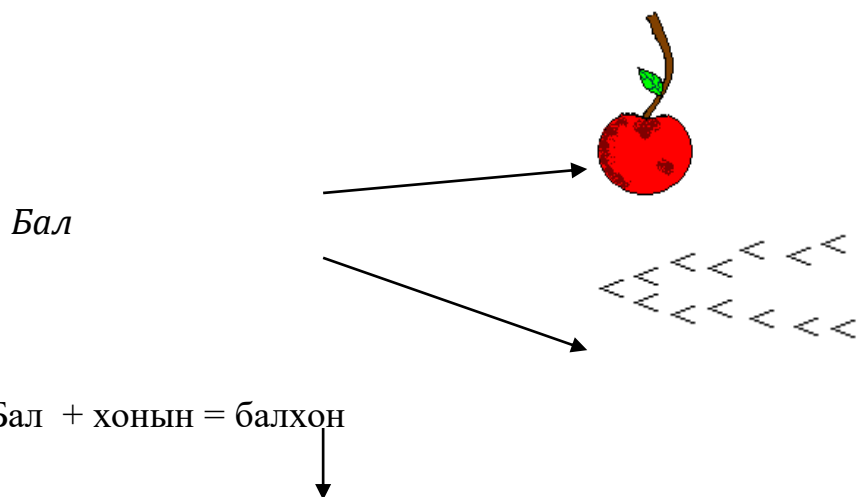
хърихъу...ытæ

сыр...онцъиутæ.

Сывæллæттæ æххæст кæнынц цухгонд дамгъæтæ.

Ахуыргæнаг: Кæцы дзырд дзы у уæлдай? Цæмæн? (Сырдонцъиу).

8. Дзырдæн йæ лексикон нысаниуæг бамбарын кæнын:

Раздзог

фæндагамонæг.

9. Ахуыргæнаг кæсы текст.

– Цæмæн фесæфт хърихъупп?

10. Текст хайгай кæсын, æвзарын æй, алы хайæн дæр сæргонд æрхъуыды кæнын.

Сæргæндтæм гæсгæ фæйнагыл байгом кæнын пълан.

Пълан.

- 1) Мæргъты уалдзыгон зард.
- 2) Мæргътæ тæхынц хуссармæ.
- 3) Иу цъиу дæр ма баззайа иунæгæй.
- 4) Лæппынцъиу балæй фæхицæн.

Ахуыргæнæг: Цæмæн баззад иунæгæй хърихъупп?

IV. Хатдзæгтæ скæнын.

1. Скъоладзауты дзуæппытæм гæсгæ скæнын хатдзæгтæ (фæйнагыл æвдыст цæуынц):

- 1) Лæппын уыд.
- 2) Иунæг уыд.
- 3) Хивæнд уыд.
- 4) Æдылы уыд.

Ахуыргæнæг: Искуы йæ цæфæй куы ссардтаиккат, уæд ын баххуыс кодтаиккат?

- Куыд?
- Мах дæр дзы хъуамæ нæхицæн зонд райсæм.

Интерактивон фæйнагыл фыст:

Хивæнд ма у.

Хистæртæм хъус.

2. Эпиграфмæ раздæхын.

Ахуыргæнæг: Хетæгкаты Къоста дæр нæ ууыл ахуыр кодта.

Сывæллæттæ иумæ дзурынц Хетæгкаты Къостайы æмдзæвгæ «Лæгау»

3. Хъуысы хърихъуппыты уасын (магнитофон).

Ахуыргæнæг: – Æвæццагæн нын хърихъуппыты бал нæ ныхас фехъуыстой æмæ дзы иу хърихъупп фездæхт. Хърихъупп æрбахаста стыр айк. Йæ мидæг – лæвæрттæ. («5» æмæ «4»), стæй ма гыццыл айк – йæ мидæг ныстуантæ:

Уарзут æрдз! Хъахъхъæнут æй!

Кæрæзийæн æххуыс кæнут!

Уарзут уæ хистæрты, хъусут сæм!

V. *Хæдзармæ куыст.* Текст аив кæсын сахуыр кæнын, фæрстытæ йæм бацæттæ кæнын; текстмæ гæсгæ нывтæ скæнын.

Тематикон урок ирон æвзагæй.

Ныхасы темæ: «Æппæтæй тыхджындæр зонд у» (æмб.).

1. Бакасут æмбисæндтæ зонды тыххæй. Бацамонут сын сæ хъуыды. Зæгъут, таурæгъы сæйраг хъуыды кæцы æмбисонды æвæрд ис.

1. Зонд дунейы дарæг хæзна у.
2. Зонд мæсыг у, хъару - гæнах.
3. Зонд тыхæн æмбал нæу.
4. Тыхджын тыхæй нæу, фæлæ зондæй.
5. Лæгдыхæй ницы бакæндзынæ, фæлæ зондæй сархай.

Фыццаг æмбисонды бындурыл хæдзары ныффыссут сочинени.

2. Бакасут текст.

Зондджын куырм лæг.

Мæйдар æхсæв куырм лæг фæцæйцыди уынгты, йæ къухы цырагъ, афтæмæй. Йæ сыхаг лæг ыл сæмбæлд æмæ йæ фæрсы:

- Дис дыл кæнын, мæ сыхаг, дæуæн та талынгæй, рухсæй цы хъауджыдæр ис? Цæмæн дæ хъæуы, цы дын æххуыс кæны цырагъы рухс?

Куырм лæг бахудти æмæ йын дзуапп радта:

- Ацы цырагъ æз канд мæхи тыххæй нæ хæссын, фæлæ дæу тыххæй дæр, цæмæй мыл дæхи ма скъуырай.

(Ирон таурæгъ)

- 1) *Зæгъут, цæмæн бахъуыд куырм лæджы цырагъ?*
- 2) *Бацамонут тексты сæргонды хъуыды. Цавæр сæргонд ма йын æрхъуыдыгæнæн ис?*
- 3) *Ставддæрæй фыст дзырдтæм синонимтæ ссарут.*
- 4) *Рафыссут номивджытæ семæ баст дзырдтимæ, номивджыты райдайæн формæтæ сбæрæг кæнут.*
- 5) *Тексты ссарут мивдисджытæ разæфтуантимæ. Иу мивдисæг дзырды хæйттæм гæсгæ равзарут.*
- 5) *Текст цæсгæмттæм гæсгæ аив кæсын сахуыр кæнут.*

3. Бакасут Нарты кадджытæй ист скъуыддзаг. Бамбарын кæнут Бедухайы ныхæстæ. Куыд баст сты абоны цардимæ?

- Рацыдтæн уырдыгæй. Фæндагыл лæууы алыхуызон æндæхты къуыбылой. Уæдæ ацы къуыбылойæ куы айсин мемæ, зæгъгæ, загътон мæхицæн æмæ йæ байдыдтон мæ цонгыл тухын. Тухын, тухын, фæлæ къуыбылой уæддæр къаддæр нæ кæны. Фæдис ыл кодтон бирæ, фæлæ йæ 'мбаргæ нæ бакодтон.

- Уыцы къуыбылой нысан кæны дунейы сусæгдзинæдтæ: цас фæнды тырнай базонымæ, базондзынæ дзы æрмæст хæрз чысыл, - загъта Бедуха.

4. Бакасут текст.

Санаты Сем

Бæркадкъух æфсины Сатанаимæ куыд фæбарынц, зондджын лæджы - Уырымæгимæ, дæсны зараггæнæджы - Ацæмæзимæ, хъаруджыны - Сослан æмæ Батрадзимæ, афтæ зондджын адæймаджы та фæбарынц Санаты Семимæ.

Æмæ уый хуымæтæджы нæу. Семимæ цы бирæ таурæгътæ æмæ æмбисæндтæ баст сты, уыдон дзурынц, зæгъгæ, Сем зыдта цард: куыд уыд, куыд у æмæ куыд уыдзæн уый. Зыдта мæргъты, сырды, зайæгойты, хилæгойты - æппæт царæгойты æвзæгтæ.

Санаты Сем дæр, рагон грекъаг æмбисæндтæ фыссæг Эзопау, уыд зонынджын адæймаг. Зыдта æрдз æмæ царды сусæгдзинæдтæ. Уыд цыргъзонд, дзырдарæхст. Уыцы миниуджытæ зæрдыл даргæйæ, Абайты Васо йæ уырыссаг-ирон дзырдуаты дзырд «мудрец» ратæлмац кодта афтæ: «дæсны», «зонынджын», «Сем». Мæнмæ гæсгæ, Семмæ «мудрец»-æй «пророк» (пехуымпар) хæстæгдæр лæууы. Цы уыдзæн, цы 'рцæудзæн, уый чи зоны, уый пехуымпар у.

(Хъесаты Валодя)

Хæслæвардтæ текстмæ:

- 1) Цы базыдтат ногæй, текст бакаесгæйæ?
- 2) Цавæр ном равзæрста Абайты Васо Санаты Семæн? Разы стут йемæ? Уæ хъуыды бафидар кæнут текстмæ гæсгæ.
- 3). Куыд æмбарут дзырдтæ *цыргъзонд, дзырдарæхст*?
- 4) Куыд бамбæрстат дзырд «пехуымпар»ы нысаниуæг? Кæй ма схонæн ис ахæм номæй?
- 5). Рафыссут миногонтæ семæ баст дзырдтимæ.
- 6). Ссарут тексты номивджытæ фæсæфтуантимæ. Æртæ номивæджы дзырды хæйттæм гæсгæ равзарут.
- 7) Фæстаг хъуыдыйад синтаксисон æгъдауæй равзарут.

8) Цавæр орфограммæтæ æмбæлы тексты? Орфограммæтæм гæсгæ текстæй рафыссут дзырдты къордтæ.

5. Бакæсут Плиты Грисы хъуыды чиныджы тыххæй. Цæуыл нæ ахуыр кæны?

Чиныг, уый дунейы диссагтæн сæ тæккæ диссагдæр у. Фыдæлтæй фæстæмæ адæмы зонды цыдæриддæр хорзæй ис, уыдон иууылдæр чингуыты фыст сты. Æмæ сæ хæрз арыгонæй куы нæ райдайы кæсын адæймаг, уæд байрæджы вæййы.

(Плиты Грис)

6. *Лæвæрд темæтæй иумæ гæсгæ ныффыссут сочинени.*

1). Чиныджы нысаниуæг адæймаджы царды.

2). Æз дæр иу хорз чиныг бакастæн.

Уæ уарзон чиныджы тыххæй фысгæйæ дзуапп раттут фæрстытæн:

- Цавæр чингуытæ уарзыс кæсын? Цæмæн?
- Уæлдай тынгдæр дæ зæрдæмæ цы чиныг фæцыд?
- Цæуыл дæ сахуыр кодта уыцы чиныг?
- Цæмæн хъæуы чингуытæ кæсын?

Ирон æвзаджы урок 2-æм къласы

Урочы темæ: Дæргъвæтин æмхъæлæсонтæ æмæ сæ растфыссынад.

Урочы нысанта: 1. Бацамонын дæргъвæтин æмхъæлæсонты растфыссынад.

2. Ахуыр кæнын хибарæй хъуыды кæныныл, хатдзæгтæ кæнын æмæ хи хъуыды æргом кæнынл. Бакусын сыгъдæгфыссынады æгъдæуттыл.

3. Разæнгард кæнын мадæлон æвзаг ахуыр кæнынмæ.

Урочы пайдагонд цæуы: 2-æм къласы ирон æвзаджы ахуыргæнæн чиныгæй, компьютерæй, интерактивон фæйнагæй.

Урочы æнцойгæнæн дзырдуат:

- Орфограммæ
- Сыгъдæгфыссынад
- Къæрцхъус
- Дæргъвæтин

- Дывæр

Урочы цыд:

1. Бацæттæгæнæн рæстæг (мотивацион уавæр)

Ахуыргæнæг: Нæ урок райдайдзыстæм Хуыгаты Мырзабеджы æмдзæвгæйы рæххытæй:

Цæмæн ма ис сисæн æвзагæй уæлдæр,
Ирон æвзаг райгуырдис дисæн:
Цæмæн кæнæм не'взаг нæхæдæг дæлдæр
Æвзаг куы у удты æвдисæн!

- Куыд æмбарут ацы æмдзæвгæйы хъуыды? (Скæнын хатдзæг мадæлон æвзаджы нысаниуæджы тыххæй)

II. Рацыд æрмæгыл куыст.

1. Кавказаг мыртæ æмæ дамгъæтæ зæрдыл æрлæууын кæнын.
Слайдыл кæсæм мыртæ.

	а	æ	о	у	ы	и
с						
дз		дзæ				
хъ						хъи
гъ	гъæ					
къ			къо			
з						

Ахуыргæнæг:

Æз уын дзурдзынæн дзырдтæ. Сымах мæм лæмбынæг хъусут!
Фæйнагыл æмæ уæ тетрæдты фыссут, цы дамгъæты растфыссынад хъуамæ нæ зæрдыл бадарæм, уыдон.

Фæткъуы, хъæдындз, дзурын, пъол, джитъри, хæцъил, чъыр, мигъ.

Ахуыргæнæг: Ныр та фыссæм æнаехъæн дзырдтæ: рухс, машина, æвзаг, жираф.

- Цæмæй хицæн кæны ацы дзырдты растфыссынад?

Дзуапп: Ирон «с»æмæ уырыссаг «ш» æмхуызон хъуысынц, фæлæ сæ фыссæм алыхуызон. Уырыссаг æвзагæй æрбайсгæ дзырдты фыссæм уырыссаг «ш», ирон дзырдты та – ирон «с».

Ахуыргæнæг: Уæлдæр цы дамгъæтæ ныффыстам,уыдон иннæтæй цæмæй
хицæн кæнынц?

Дзуæппытæ: 1) Уыцы дамгъæтæ фыст цæуынц«ъ»-хъæбæр нысанымæ.

2) Уыцы мыртæ мах хонæм кавказаг...

Ахуыргæнæг: Сæ равзæрдмæ гæсгæ ацы дзырдтæ цавæртæ сты?

Дзуæппытæ: Æмхъæлæсонтæ.

Фæлладуагдзæн минут (хъазты чызытимæ асимæм, хъазты лæппутимæ æркафæм музыка æмæ нывтæм гæсгæ).

Ахуыргæнæг: Æз уын дзурдзынæн дзырдты къæйттæ, сымах лæмбынæг
хъусут æмæ дзы ссарут хицæндзинæдтæ:

Раз - раззаг,

Уæй - уæййаг,

Хъæу - хъæууон.

Дзуæппытæ: дзырдты ис дыгай дамгъæтæ. Иу дамгъæ дыууæ хатты фыст
цæуы.

Ахуыргæнæг: Уе 'ппæт дæр раст стут, фæлæ ноджы растдæр уыдзæн
Дæргъæстин æмхъæлæсон.

- Уæдæ абон урочы цавæр æмхъæлæсонтимæ базонгæ уыдзыстæм?

II. Ног æрмæгыл куыст.

1. Чиныгимæ куыст.

1. Бакасын æмæ равзарын 8 §, баххæст кæнын 98-м фæлтæрæн.

Дыккаг цæджындзы дзырдтимæ æрхъуыды кæнын хъуыдыйæдтæ

2. Тагъддзуринагыл куыст.

Къаппа – къоппа - къæбæлдзыг,

Къаппа – къоппа - хæтæлдзыд.

Къаппа – къоппа - уæлвæзы,

Къаппа – къоппа - дæлвæзы.

3. Ахуыргæнæг: Куыд зонут уыци-уыцитæ та?

• Рæсугъд у...фæлæ дзы къæхтæ сæлынц! (*мит*)

• Базон-базон уый кæд у, æрдз скæны урс фæлыст? (*Зымæг*)

Ахуыргæнæг: Цавæр афæдзы афонтæ ма зонут? (Уалдзæг, сæрд, фæззæг,
зымæг). Равзврын дзырд «фæззæг»-ы растфыссынад.

4. Текстыл куыст.

Зымæг

Раллæууыд уазал зымæг. Урс мит бамбæрзта хæдзæртты сæртæ.

Мæргътæ сæ ахстæтты бамбæхстысты. Тæрсынц уазалæй. Хурмæ æнхæлмæ кæсынц.

Æрмæст сывæллæттæ цин кæнынц зымæгыл.

а) Беседæ тексты бындурыл.

- Цавæр афæдзы афоны кой цæуы тексты? Цæмæй бæрæг у?

- Зымæджы ма цавæр ивддзинаæдтæ æрцæуы æрдзы?

(Дзуæппытæм байхъусын)

- Сывæллæттæ та цæмæн фæцин кæнынц зымæгыл?

- Зымæгон хъæзтытæй цавæртæ уарзут?

æ) Тексты орфограммæтыл куыст.

- Ссарын дзырдтæ дæргъвæтин æмхъæлæсонтимæ, рафыссын сæ, бацамонын сæ растфыссынад; кæрæдзийы тетрæдтæ райсын, сбæрæг кæнын фыстытæ, кæрæдзийæн бæрæггæнæнтæ сæварын.

- Ссарын тексты дзырдтæ кавказæг æмхъæлæсонтимæ, бахахх кæнын æмхъæлæсонты бын; кæрæдзийы фыстытæ та сбæрæг кæнын.

- Текстæй рафыссын иууæнгон дзырдтæ, сбæрæг та кæнын кæрæдзийы фыстытæ.

5. Фæлладуадзæн минут (хъазты чызытимæ асимæм, хъазты лæппутимæ æркафæм музыка æмæ нывтæм гæсгæ).

6. Уыци-уыцитæм гæсгæ дзырдбыд баххæст кæнын.

1)

Адæм бафснайдтой тыллæг,

Æмæ ралæууыд ...

(Фæззæг).

2) Нæ йæм фæрæт

Æмæ хырх вæййы,

Нæ дзæбуг æмæ аркъау,

Афтæмæй уæладзыг

Хæдзæрттæ аразы.

(Зæрватыкк)

3) Æхсæв уыны,бон – нæ. (Хæлынбыттыр)

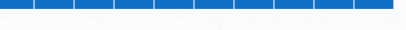
4) Иухатт дыууæ хатты
 Дема фæхыл дæн.
 Цас у сæ нымæц
 Æдæппæт нæ хылтæн?
 (Дыууæ)

5) Цъиу нæу, афтæмæй-цæрдæг
 Къалиуæй къалиумæ гæппытæ кæны.
 (Æхсæрсæттæг)

1.

2.

3.

4.

5.

Раст фысс

	а	æ	о	у	ы	и
с	са					
дз				дзу		
хъ		хъæ				
гъ					гъы	
з			зо			
къ	къа			къу		

7. Карточкæтимæ куыст. Дзырдтæ баххæст кæнын.

	х	х				
	х	х				
			х		х	

(Æххуыс, æххормаг, зæхх)

III. Урочы хатдзæгтæ.

1. Беседæ:

- Цавæр ног æрмæгимæ базонгæ стæм абон?
- Кæд фæфыссæм дзырды дæргъвæтин æмхъæлæсон?
- Цы архайдтытæ кодтам, уыдонæй уæм зын кæцытæ фæкастысты?
- Хуыздæр чи архайдта урочы?

IV. Хæдзармæ куыст. Ныффыссын цыбыр нывæцæн (4-6 хъуыдыйады)
 ахæм темæйыл: «Мæ уарзондæр зымæгон хъæзтытæ».

Ахуыргæнæг: Нæ урок фæуыдзыстæм Хъодзаты Æхсары æмдзæвгæйæ
 (дзурынц æй иумæ).

Ирон æвзаг! Мæ зынджы хай, мæ арт!
Æрттив, æхсид æнусбонтæм æдасæй.
Дæ цæрайæ, дæ рухс æмæ дæ тавсæй
Цæрдзынæн æз æмæ хæрдзынæн ард.

Ирон æвзаджы урок 4-æм къласы

Урочы темæ: Тыхæй зонд хуыздæр у (æмб.)
Грамматикон темæ: Вазыгджын дзырдтæ

Урочы нысанта: 1. Базонгæ кæнын вазыгджын дзырдты арæзтимæ.
2. Бакусын дзургæ ныхасы рæзтыл.
3. Ахуыр кæнын царды уавæрты зондæй архайыныл,
æгъдауджын уæвыныл.

Урочы цыд:

1. Бацæттæгæнæн рæстæг.

1. Мотивацион уавæр.

Ахуыргæнæг: Сабитæ, æз мæ нанайæ арæх фехъусын: «йæ чемы нæу», зæгъгæ. Никуы уæ ничи фехъуыста ацы дзырд? Цы у, цымæ, «чем»? (уырыссагау – настроение)

Ахуыргæнæг: Зæгъут-ма, сабитæ, абон нæ урочы «нæ чемы уæвын» бахъæудзæн? Уæдæ нæ урок райдайæм нæ «чемыл куыд уæм», афтæмæй. Уымæн та нын ис æххуысгæнæг. Йæ ном у Худындзæг.

Худындзæг йæ рæстæг уарзы хъазгæ-худгæйæ æрвитын. Мах та урочы кустæ кæндзыстæм, стæй-иу хатгай Худындзæгимæ чысыл аулæфдзыстæм. Бахудæм Худындзæгмæ дæр æмæ нæ кæрæдзимæ дæр.

Ахуыргæнæг: Нæ хъуыдытæ базмæлын кæнæм. Фæрстытæн дзуæппытæ рæвдз раттæм.

2. Блиц-фарст:

- Цал хатты хъæуы абарын, цæмæй иу хатт алыг кæнай? (7 хатты)
- Дунетыл нæй мæнæй фылдæр

Цæрын æмбæлттимæ æнгом
Ныхасы хæйттæн дæн сæ сæр
Хæссын æз предметæн йæ ном. (номдар)

- Нарты Уæрхæгæн 12 фырты æмæ 4 чызджы? (афæдз, афæдзы афонтæ)
- Цавæр маргъæн йæ бон у постхæссæг уæвын? (бæлон)
- Цы ис арсæн йæ кæрон сагæн йæ разæй? (дамгъæ с)
- Йæ адæмы сæраппонд йæхи залиаг калмы дзыхы чи баппæрста? Куыд хуыйны таурæгъ? (Зæринаæ, «Мады хох»)

II. Ног æрмæгыл куыст.

Ахуыргæнæг: Мады хохимæ ма баст у æндæр таурæгъ дæр. Ныртæккæ йемæ базонгæ уыдзыстæм. Фæлæ уал раврарæм, цы ног дзырдтæ дзы ис, уыдон. Бакаæсæм-ма сæ.

1. Дзырдуатон куыст:

кæрдæгхуызцъæх
Мады хохрæбын
зæрдæхъæлдзæгæй
цардвæндаг
хуымæтæг
вазыгджын

2. Текст бакаæсын.

Аргъæутты бæстæйы Мады хохрæбын Дæллаг дзырдты хъæуæй Уæллаг дзырдты хъæуы астæу калдис абухгæ дон. Хъæуты цæрджытæ кæрæдзимæ уазæгуаты цыдысты нараг хиды сæрты. Хидыл ахизæн уыдис æрмæст иу адæймагæн. Иуахæмы Дæллаг дзырдты хъæуæй иу лæг, йæ ном Цард, фæцæйцыд Уæллаг дзырдты хъæумæ. Хиды раз амбæлд Уæллаг дзырдты хъæуæй иу лæгыл. Йæ ном хуынд Фæндаг. Алкæй дæр сæ фæндыд фыццаг ахизын:

- Ауадз мæн, Фæндаг, тагъд кæнын, нæ мæ 'вдæлы!
- Æмæ æз ардæм тезгъо кæнынмæ æрбауадтæн, æнахуыр цыдæр.
- Æз Цард дæн! Кæд хуымæтæг дæн, уæддæр æнæ мæн зæхх фесæфдзæн!

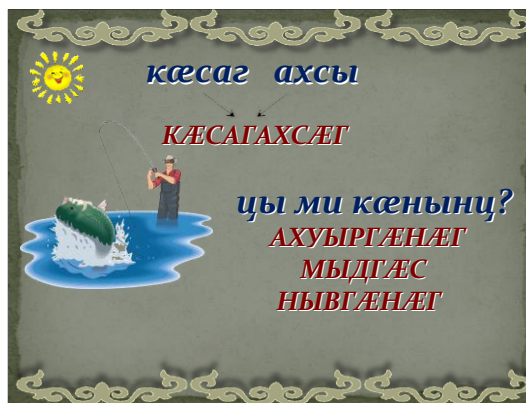
- Æз та Фæндаг дæн! Кæд уый бæрц ахадгæ нæ дæн, уæддæр æнæ мæн кæдæм фæцæудзынæ?!

Дардæй сæм касти Ныхасы хистæр Æгъдау æмæ сæм дзуры:

- Афтæ фыдуындæй хи'вдисын уæ иуы дæр аив нæ кæны, мæ хæларттæ. Тыхæй зонд хуыздæр у! Хыл æмæ загъд ницы сты. Уыдон, Цард, дæу мæгуыр кæнынц, Фæндаг, дæу ты афтид кæнынц. Фæлтау равзарут иудзинад, хæлардзинад æмæ уын нараг хид алкæддæр уæрæх фæндаг уыдзæн.

Фефсæрмы сты хистæры уайдзæфæй Цард æмæ Фæндаг. Сæ къухтæ кæрæдзимæ радтой æмæ балымæн сты. Дыууæ æмбалæй рауад иу, хонын

æй райдыдтой Цардвæндаг. Афтæ дыууæ хуымæтæг дзырдæй – цард æмæ фæндаг-æй рауад иу вазыгджын дзырд – Цардвæндаг.

3. Беседæ тексты бындурыл:

- Куыд дардтой сæхи Цард æмæ Фæндаг хиды раз?
- Цæмæн афтæ дардтой сæхи?

Ахуыргæнæг: Ирон адæм нарæг хиды тыххæй фæзæгъынц, «æрдуйæ нарæгдæр хид», зæгъгæ. Æвæццагæн, ахæм хид уыд нæ таурæгъы дæр.

Хидæн царды ис стыр нысаниуæг. Бакæсут-ма дунейы диссагдæр хидтæм.

(Презентаци «Дунейы рæсугъддæр хидтæ»)

Таурæгъы персонажтæ ахæм хидыл нæ цыдаиккой, фæлæ нарæг хæххон хидыл.

- Чи бауайдзæф кодта Цард æмæ Фæндагæн?
- Куыд сын загъта? Цавæр зонд сын бацамыдта?

(Тыхæй зонд хуыздæр у(ирон æмбисонд))

- Сымах та цавæр æмбисæндтæ зонут зонд æмæ хæлардзинады тыххæй?

Æмбисæндтæ:

Дæ рæдыдыл куы нæ сæттай, уæд дыууæ рæдыды кæныс.

Хæрз æмгар зын сахат сбæрæг вæййы.

Зонды тæлмац æвзаг у.

Хистæры зонд бирæ ахсы, йæ цæст та дардмæ уыны.

Ахуыргæнæг: Æз ма уе 'мбисæндтæм бафтаудзынæн æндæр æмбисонд – «Зонд тыхы абырста». Куыд æй æмбарут? Куыд баст у таурæгъы хъуыдыймæ?

- Цæуыл нæ ахуыр кæны таурæгъ?

3. Тексты арæзтыл куыст.

- Цæмæй арæзт у нæ текст?

(Хъуыдыйæдтæй)

-Хъуыдыйæдтæ та цæмæй арæзт сты?

(Дзырdbæстытæй)

-Дзырdbаст та цæмæй арæзт вæййы?

(Дзырдтæй)

-Дзырдтæ та цæмæй арæзт вæййынц?

(Уæнгтæй)

-Цал уæнджы ис дзырд цардвæндаг-ы?

- Йæ арæзтмæ гæсгæ ацы дзырд хуымæтæг у æви вазыгджын? Цæмæн уæм афтæ кæсы? (Вазыгджын, уымæн æмæ арæзт у дыууæ дзырдæй)

-Абон нæ урочы цæуыл дзурдзыстæм?

(Вазыгджын дзырдтыл)

-Куыд хъуыды кæнут, цавæр дзырдтæ сты вазыгджын? (Дыууæ кæнæ фылдæр дзырдтæй арæзт дзырдтæ)

4. *Чиныгимæ куыст* (4-мæ къласы ахуыргæнæн чиныг).

1) Ныффыссын нымæц, къуырийы бон, къласы куыст.

2) 17 фарсыл баххæст кæнын 37-æм фæлтæрæн (фысгæ куыст).

5. *Интерактивон фæйнагыл куыст.*

Ахуыргæнæг: Ацы хуымæтæг дзырдтæй саразут вазыгджын дзырдтæ æмæ сæ ныффыссут уæ тетрæдты:

Къух уарзаг

Хи базыр

Хъулон сæрфæн

Бæрæг мæрзæн

Куыст бон

6. *Нывтæм гæсгæ вазыгджын дзырдтæ саразын (слайдтыл æнцой кæнгæйæ).*

Кæсагахсæг, саунамыг, къухмæрзæн, хæдтæхæг, Дæуджыхъæу, хъæдхой, къамисæг

7. Вазыгджын дзырдтæй иуимæ нывмæ гæсгæ хъуыдыйад саразын.

8. Фæлладуадзæн рæстæг (релаксаци музыкаимæ).

Кæмдæр, бæрзонд хæхты хъæбысы (къухтæ хæрдмæ сивазын æмæ хæхтæ равдисын) райгуырд рæсугъд, зæрдæхæлар дидинаг. Уый кодта диссadjы хæрздæф (арф сулæфын-æрулæфын). Хуры тынтæ йæ алыварс кафыдысты Нæртон Симдæй (æрзилын хи алфамблай). Сивæзта дидинаг хурмæ йæ иу сыф (сивазын иу къух), сивæзта иннæ сыф (сивазын иннæ къух) æмæ арвыста хурæн æмæ æппæт дунейæн хæлардзинад æмæ циндзинады салам. Арвитæм мах дæр нæ алыварс адæмæн хæлардзинад æмæ циндзинады салам (къухтыл бафу кæнын).

9. Диалогмæ байхъусын (видеоæрмæгæй пайда кæнгæйæ):

Æнкъардæй бады Алинæ.

-Цы кæныс, дæ фындз цы руагътай?

-Мæ уарзон бæрæгбон мæ зæрдыл æрбалæууыд...æмæ...

- Цæй кой кæныс цæ?!

-Мæ гуырæнбоны. Ехх, æвæдза...алы бон дæр мæ гуырæнбон куы уайд!

-...æмæ абон кæй гуырæнбон у уый зоныс?

-Куыд нæ йæ зонын...?

-Сымах та йæ зонут ... ?

(Хетæгкаты Къостайы гуырæн бон)

Ахуыргæнæг: Чи уыди Къоста?

(ирон фыссæг, поэт, нывгæнæг)

10. Къостайы æмдзæвгæтæй кæцытæй ист сты ацы рæнхъытæ?

Хъуыдыйæдты ссарут вазыгджын дзырдтæ.

(Скъоладзаутæ кусынц дыгæйттæй – къайгай)

1)Зондамонæгмæ хъус,

Цы зæгъа, уый-иу кæн,

Зæрдæхъæлдзæгæй кус,

Æмæ бæззай лæгæн!..(«Лæга»)

2)Рагон мастæн — тад;
Загъдкъахæгæн — над. («Кæмæн цы...»)

3)О, уасæг, уасæг,
Сызгъæрин къоппа!
О, уасæг, уасæг,
Сырхзæлдаг боцъо! («Уасæг»)

4)Зæрватыкк — æнæхъыг,
Æнæмаст цæрæг!
Дæ зарæг — нæ дарæг,
Нæ уалдзæгтæнæг! («Зæрватыкк»)

5)Алчи зыдгæнæджы
Бирæгъ фæхоны.
Бирæгъ зыд кæй кæны, —
Чидæрид зоны... («Бирæгъ æмæ хърихъупп»)

II. Ссарын вазыгджын дзырдтæ (карточкастæ лæмæгъдæр ахуырдаутæн):

- А) Къамисæг, зонд, саунамыг, сырх, хæдзар, къухмæрзæн.
- Æ) Хæдтæхæг, ахуыргæнæг, хох, æгъдау, хæдзаргæнæг.
- Б) Цард, Дзæуджыхъæу, куыстуарзаг, æмбал, фыссæг.
- В) Хъæдхой, зарæг, хæдзаргæнæг, уæнг, хæларзæрдæ
- Г) Бæрæгбон, зарæгтæнæг, дзырд, цæсгом.

III. Урочы хатдзæгтæ (Рефлексия)

Беседæ:

- Цæуыл дзырдтам абон урочы?
- Чи уæ цы базыдта ногæй?
- Цы уæм фæкаст цымыдисаг урочы?
- Кæй куыст фæцыд уæ зæрдæмæ?

IV. Хæдзармæ куст:

1. Сахуыр кæнын чиныджы раиртæст.
2. Дзырдуатæй рафыссын 10 вазыгджын дзырды, семæ хъуыдыйæдтæ саразын.

Системон-архайдон технологи ирон æвзаджы урокты

Хæслæвæрд	Цавæр УАА рæзын кæны?	Цавæр ИКТ пайдагонд цæуы?	Дзуæппытæн аргъ кæнын
Аудировани: байхъусын цалдæр чысыл текстмæ, сæргæндтæ сын равзарын, иу сæргонд дзы - уæлдай у, ссарын æй.	1.Логикон 2.Удгоймагон 3.Регулятивон 4.Коммуникативон	Текстæ, иллюстрацитæ тексттæм	Хи дзуапп сбæрæг кæнын, хи рæдыдтытæ ссарын, сраст сæ кæнын.
Иллюстрацимæ гæсгæ базонын, цæуыл дзуры текст; текстмæ байхъусын, фæрстытæн дзуапп раттын.	1.Логикон 2.Удгоймагон 3.Регулятивон 4.Коммуникативон	Текст, текстмæ гæсгæ арæст иллюстраци	Куыд дын бантыст хæс сæххæст кæнын, уый тыххæй радзур.
Монологон ныхасыл куыст: ахъуыды кæнут, цавæр текст саразæн ис темæмæ гæсгæ. Текст аразгæйæ, цавæр дзырдтæй, дзырdbæстытæй спайда кæндзынæ?	1.Логикон 2.Удгоймагон 3.Регулятивон 4.Коммуникативон	Интерактивон фæйнаг	Дæ текст бакæс, дæхæдæг ын аргъ скæн.
Диалогон ныхасыл куыст. Лæвæрд проблемæйы фæдыл аныхас кæнут.	1.Коммуникативон 2. Логикон 3. Миддуне хъæздыг кæнын		Рауади уæ диалог? Истæуыл баныхас кодтат? Дзургæйæ фæрæдыдыстут?
Кæсын. Сæргондмæ гæсгæ стæй тексты сæйраг хъуыды чи æргом кæны, ахæм музыкамæ гæсгæ базонут, цæуыл у ацы текст. Текст бакæсут, текстмæ гæсгæ баххæст кæнут таблицæ (зæгъæм, сæйраг геройты архæйдтытæ, мидхарактеристикаæ). Таблицæмæ гæсгæ сæйраг геройы тыххæй радзурут.	1. Миддуне хъæздыг кæнын 2.Логикон 3.Коммуникативон	Текст, музыкаæ	Тексты сæйраг хъуыды сбæрæг кодтай? Куыд æй раргом кодтай?
Грамматкæ. Раиртæст сахуыр кæнут, дæнцæгтæ	1. Логикон,2. Коммуникативон	Раиртæстмæ цæттæгонд презентаци	Раиртæст де 'мкъласонтæн бацамон

бахъуыды кæнут. Раиртæст æндæр хуызы (цымыдисагдæрæй) радзурут. Раиртæстмæ дæнцæгтæ æрхъуыды кæнут.			
Тексты рæдыд сраст кæнут (хъуыдыйæдтæ раст равæрын)	1. Логикон	Презентаци	Текст бакæсын
Лексика. Текст бакæсут, нысангонд дзырдтæ рафыссын, сæ нысаниуæг сын бацамонут. Дзырдтимæ дзырdbæстытæ, хъуыдыйæдтæ саразут.	2.Коммуникативон	Тексты презентаци	Де 'мкъласонтæн дзырдтæ уырыссаг æвзагмæ ратæлмац кæнын кæ, семæ хъуыдыйæдтæ саразæнт.
Фонетика. Мыр куыд дзургæ у, уымæ байхъусут. Мыр кæм æмбæлы, ахæм тагъдзуринаг кæнæ зараг (æмдзæвгæ) сахуыр кæнут.	2.Коммуникативон	Æмдзæвгæмæ гæсгæ арæзт презентаци	Урочы ерыс саразын: чи хуыздæр радзурдзæн, азардзæн.
Фыстæг. Де 'мбалмæ ирон æвзагыл фыстæг ныффыс.	1.Миддуне хъæздыг кæнын 2.Логикон 3.Коммуникативон	Интернеты писмо ныффыссын	Де 'мбалы фыстæгæн дзуапп ныффыс
Проект. Не скъолайы тыххæй хуыздæр чи радзурдзæн.	1. Коммуникативон 2. Регулятивон	Къамисæнæй (телефонæй) пайда кæнгæйæ, æрмæг æрæмбырд кæнын. Скъолайы равзæрды тыххæй, йæ историйы тыххæй æрмæг ссарын.	Презентаци бахъахъхъæнын. Ерысы хуызы: чи – хуыздæр!
Монологон ныхасыл куыст. Радзырд- презентаци «Мæ хуыздæр æмбал».	1. Удгоймагон 2. Коммуникативон	Презентаци «Мæ хуыздæр æмбал»	Урочы хорз эмоционалон æнкъарæнтæ. Социалон роль – «Æз дæр кæйдæр æмбал дæн».
Нæ горæты (хъæуы) уынгты нæмттæ.	1. Миддуне хъæздыг кæнын 2. Удгоймагон	Компьютерон презентаци, мыхуыргонд æрмæг.	Презентаци бахъахъхъæнын ерысы хуызы.
Лексика. Экраныл цы предметтæ федтат, уыдоны нæмттæ зæгъут.	1.Миддуне хъæздыг кæнын. 2.Логикон 3.Регулятивон	Ирон национ уæладарæсы (рагон хæдзары дзаумæтты) нывты презентаци. Цы у,	Хи зонындзинадтæ сбæрæг кæнын: кæцы предметты нæмттæ базыдтай? Цы дзы нæ

		цæмæн хъæуы?	базыдтай?
Монологон ныхасыл куыст. Ирон национ уæлæдарæс. Хæс: нæлгоймаджы (сылгоймаджы) уæлæдарæсы тыххæй радзурын, цавæр предметтæ дзы уыд, цæмæн хъуыдысты, куыд сæ цæттæ кодтой (хуыдтой).	1.Миддуне хъæздыг кæнын. 2.Логикон 3.Регулятивон 4.Удгоймагон	Скъоладзауты презентацитæ	Кæрæдзи куыстыты хæрзхъæддзинад бæрæг кæнынц: ныхасы темп, хъæздыгдзинад, растдзинад, презентацийы хæрзхъæддзинад, къордты куыд куыстой.
Диалогон ныхасы рæзтыл куыст. Уæ зæрдæмæ цы дзаума фæцыд, уый дуканийы балхæнут. Дуканигæсимæ куыд дзурдзыстут, ууыл дæр ахъуыды кæнут.	1.Миддуне хъæздыг кæнын. 2.Логикон 3.Регулятивон 4.Удгоймагон	Дзаумæтты презентаци, сæ макеттæ.	Хи дзуапп раст кæнын, искай дзуапп раст кæнын.
Ирон хæринагтæ. Радзурут иу-дыууæ хæринаджы тыххæй: куыд æй кодтой, цæмæй, цы пайда у.	1.Миддуне хъæздыг кæнын. 2.Логикон 3.Регулятивон	Хæринагты презентаци.	Чи хуыздæр радзырдта, кæй презентаци хуыздæр у.
Монологон ныхасыл куыст. Сочинени «Мæ уарзон цæрагой». Йæ ном ын ма зæгъ, фæлæ афтæ радзур, цæмæй йæ алчи дæр базона, цæй кой кæныс, уый.	1.Коммуникативон 2.Логикон 3.Регулятивон	Презентаци «Мæ уарзон цæрагой», Иумæйаг презентаци «Ме 'мкъласонты уарзондæр цæрагойтæ».	Кæрæдзийы куыстыты хæрзхъæддзинад бæрæг кæнынц: ныхасы темп, хъæздыгдзинад, растдзинад, презентацийы хæрзхъæддзинад, къордты куыд куыстой.
Грамматикæ. Урок куыд цæуы, афтæ табицæ баххæст кæнут: 1. Цы зоныс сæрмагонд номдарты тыххæй? 2. Цы дæ базонын фæнды сæрмагонд номдарты тыххæй? 3. Цы базыдтай сæрмагонд номдарты тыххæй?	1.Миддуне хъæздыг кæнын. 2.Логикон 3.Регулятивон 4. Коммуникативон	Грамматикон хæслæвæрдтæ.	Баххæстгонд табицæ – раиртæстытæ, дæнцæгтæ.
Лексикæ. Цавæр агъуысты царын дæ фæнды?	1. Миддуне хъæздыг кæнын. 2.Логикон	Интерактивон плакат «Агъуыст»,	Агъуысты предметтæ æрфыссын, сныв

Цавæр предметæ дзы хъуамæ уа?	3.Регулятивон 4. Коммуникативон	итернетæй ист агъуыстыты къамтæ	сæ кæнын.
Æрфыстон текст. «Нæ куыдз фесæфт». Хъусынгæинаг бацæттæ кæнут.	1. Коммуникативон 2.Логикон 3. Миддуне хъæздыг кæнын. 4.Регулятивон	Интернетмæ хъусынгæинаг бацæттæ кæнын (Цы йæм бахæссис, цы дзы ныффыссис)	Хъусынгæинаг бацæттæ кæнын
Проект. Ахуыргæнджыты бæрæгбонмæ открыткæ бацæттæ кæнут, ахуыргæнæгæн æй бафыссут.	1. Коммуникативон 2.Логикон 3. Миддуне хъæздыг кæнын. 4.Регулятивон	Слайдтæ, музыка.	Арфæйы ныхæстимæ открыткæтæ раттын (монологон ныхас)
Проектон куыст. Нæ горæты (хъæуы, уынджы) пълан-схема/макет: уынгтæ сныв кæнут, нæмттæ сын æрхъуыды кæнут, алыхуызон хæдзæрттæ æмæ арæзтадтæ сыл баныхасут.	1. Коммуникативон 2.Логикон 3. Миддуне хъæздыг кæнын. 4.Регулятивон	Ахуыргæнæджы рекомендацитæ, куыд бацæттæ кæнæн ис ахæм проект, уый тыххæй.	Кæрæдзийы куыстæн аргъ кæнын: оригиналон хъуыды, хуыздæр оформлени, хуыздæр æй радзырдта, проекты хæстæ хуыздæр баххæст кодта.

Учебно-методическое пособие «ФГОС НОО на уроках осетинского языка и литературного чтения в начальной школе»

В пособии рассматриваются вопросы реализации ФГОС НОО на уроках осетинского языка и литературного чтения в начальной школе.

Учебно-методическое пособие знакомит студентов Педагогического факультета СОГУ, а также учителей начальных классов с требованиями ФГОС, направлениями деятельности учителя осетинского языка в условиях внедрения новых образовательных стандартов.

Материалы пособия могут быть использованы на занятиях по методике преподавания осетинского языка в начальной школе.